

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Факультет психології та соціальної роботи
Кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

Освітня програма: Соціальна робота. Практична
психологія
Спеціальність: 231 Соціальна робота

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня «магістр»

**ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ-СИРИТ В
ПОСТІНТЕРНАТНИЙ ПЕРІОД**

студентки Сокоринської Марії Юріївни

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
соціальної педагогіки і соціальної роботи
Останіна Ніна Степанівна

Рецензенти:

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
соціальної педагогіки і соціальної роботи
Сватенков Олександр Васильович

кандидат педагогічних наук,
директор Ніжинського дитячого будинку-інтернат
Гармаш Олена Василівна

Допущено до захисту завідувач кафедри
доктор пед. наук,
проф. _____ Криловець М.Г.
«__» _____ 2019 р.

АНОТАЦІЯ

Сокоринська М.Ю. Особливості соціалізації дітей – сиріт в постінтернатний період. – Рукопис. – Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя. – Ніжин. 2019.97с.

У роботі було здійснено аналіз наукової літератури з теми дослідження, вивчено роль та вплив інституційного виховання. Було розкрито сутність понять «соціалізація» і «соціальна адаптація»; особливості психо-емоційного, особистісного, професійного, та комунікативного розвитку випускників інтернатних закладів. Визначені основні характеристики дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування та вивчено нормативно-правові документи щодо захисту та соціальної підтримки дітей-сиріт. Проведено дослідження та розроблена програма соціальної адаптації, комунікативних та організаторських вмінь дітей-сиріт на базі соціального гуртожитку в м. Ніжин.

Ключові слова: соціалізація, соціальна адаптація, діти – сироти, постінтернатний період, соціальний гуртожиток.

ANNOTATION

Sokorinskaya M.Yu. Features of socialization of children - orphans in the post-boarding period. - Manuscript. - Nizhyn Mykola Gogol State University. - Nizhyn. 2019.97s.

The paper analyzed the scientific literature on the topic of research, examined the role and impact of institutional education. The essence of the concepts of "socialization" and "social adaptation" was revealed; peculiarities of psycho-emotional, personal, professional, and communicative development of graduates of boarding schools. The main characteristics of orphans and children deprived of parental care were identified and the legal documents on protection and social support of orphans were examined. The program of social adaptation, communicative and organizational skills of orphans on the basis of a social dormitory in Nizhyn was conducted and developed.

Keywords: socialization, social adaptation, orphans, post-boarding period, social hostel.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ: НАУКОВИЙ ПІДХІД...8	
1.1 Соціалізація та соціальна адаптація – сутність поняття	8
1.2 Характеристика вихованців інтернатів та особливості їх соціалізації в постінтернатний період.	14
1.3 Державне забезпечення підтримки та захисту дітей випускників інтернатів (права та обов'язки дітей, які залишились без батьківської підтримки).....	22
Висновки до I розділу	28
РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ГУРТОЖИТКУ ЯК ЗАКЛАДУ ПОСТІНТЕРНАТНОЇ ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ-СИРИТ.	30
2.1 Соціальний гуртожиток як один із закладів постінтернатного влаштування дітей-сиріт.....	30
2.2 Особливості роботи соціального педагога в умовах соціального гуртожитку.....	37
Висновки до II розділу.....	54
РОЗДІЛ III. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ СОЦІАЛЬНОМУ ПЕДАГОГУ, ЯКИЙ ПРАЦЮЄ З ДІТЬМИ-СИРОТАМИ В УМОВАХ ПОСТІНТЕРНАТНОГО ЗАКЛАДУ	56
3.1 Діагностика рівня соціальної адаптованості дітей-сиріт.....	56
3.2 Програма на допомогу соціальному педагогу щодо підвищення рівня комунікативних умінь дітей – сиріт в умовах постінтернатного закладу.....	63
Висновки до III розділу	66
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	69
ДОДАТКИ.....	76

ВСТУП

Сучасне суспільство потребує соціально та розумово розвиненої молоді, яка зможе створювати умови для покращення життя в державі. Ми можемо стверджувати, що саме молоді люди мають найбільший потенціал для розвитку країни. Тому держава повинна забезпечувати умови для всебічного розвитку особистості, але відповідно до соціально - економічного стану країни не завжди виходить досягти цієї мети. Доведено, що сім'я є провідним фактором соціалізації особистості, тому саме в родинному середовищі дитина вперше навчається нормам, цінностям, традиціям суспільства, в якому вона живе. У зв'язку з низкою економічних та соціальних проблем велика кількість дітей проживає поза родинним середовищем. Соціальна масштабність та гострота проблеми сирітства, зокрема соціального сирітства все більше зростає. Це обумовлено нестійкістю соціально-економічних процесів, соціальною нестабільністю, складною економічною ситуацією в країні. На жаль, таке становище в державі має великий вплив на подальше входження даної дитини в суспільство.

В Україні існує такий перелік сімейних форм влаштування дітей-сиріт як: прийомна сім'я, опіка та піклування, дитячі будинки сімейного типу. Однак, не всі ці форми є поширеними на даний час, тому державі довелось розробити низку форм влаштування дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, які називаються інституційні (форма колективного проживання дітей) – це будинки дитини, інтернати тощо. Вони мають недоліки у порівнянні з сімейними формами влаштування, оскільки готовність дитини до самостійного способу життя після таких закладів є недостатньою для успішної соціалізації. Результати багатьох досліджень показали низький рівень соціальної адаптації у дітей-сиріт, вони менш комунікабельні, не прагнуть до взаємодопомоги та взаємопідтримки в колективі, більш сильно проявляють прагнення до негативного самоствердження, ніж діти з сімей. Працівники інтернатних закладів проводять різноманітну соціально-педагогічну,

психологічну, профорієнтаційну роботу з дітьми для підвищення їх соціальних навичок та вмінь, але цього недостатньо, бо випускники інтернатних закладів не адаптовані до самостійного способу життя і потребують підтримки та допомоги від різних спеціалістів та держави зокрема. Держава переймається такою ситуацією в суспільстві, тому робить все можливе на законодавчому рівні, щоб зменшити наслідки для соціуму, або ж викоринити проблему сирітства загалом. В Україні діють міжнародні та державні закони та законодавчі акти для захисту дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування. Саме тому на території України почали створювати заклади, які сприяють успішній соціалізації дітей-сиріт в постінтернатний період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про актуальність проблем соціалізації дітей-сиріт, тому багато науковців розглядають їх як тему своїх досліджень. У таких вчених як: Н. Толстих, І. Дубровіна та В. Мухіна об'єктом вивчення були особливості особистісного розвитку дітей-сиріт при вихованні за інституційним типом. Розроблено концепції соціалізації особистості (І. Зверева, С. Козлова, А. Капська, В. Абраменкова, А. Мудрик, Л. Хухлаєва). Визначено недоліки інституційного виховання (Г. Сем'я, Н. Толстих, А. Прихожан). Досліджено роль соціальних інститутів у соціалізації дітей (С. Савченко, А. Мудрик, Л. Рубашевська, В. Бочарова, І. Зверева), технології виховної роботи для сприяння соціалізації дітей в інтернатних закладах (Л. Хухлаєва, С. Куліковська, С. Козлова). Вивчення механізму соціального захисту дітей в Україні та шляхи його вдосконалення (Г. Юрчик, Т. Максимчук, Л. Безтелесна). Виявлено значимість впливу середовища соціальних гуртожитків (Л. Буєва, Л. Карнаух, Т. Кравченко, Л. Коган, А. Капська, С. Шашенко, В. Шинкарук). Проблема соціалізації молоді, позбавленої батьківського піклування висвітлена у працях І. Зверєвої, В. Москаленко, І. Кон, А. Мудрик, Г. Лактіонової та інших.

Аналіз наукової бази та практичної роботи фахівців щодо процесу соціалізації дітей-сиріт в постінтернатний період засвідчив, що актуальність проблеми дослідження визначається протиріччями між об'єктивною потребою

в посиленні ролі успішної соціалізації випускників інтернатних закладів і недостатньою ефективністю методів і засобів цього процесу. Тому достатньо гостро постає проблема пошуку нових, більш ефективних методів і форм соціально – педагогічної діяльності, спрямованих на підвищення рівня соціалізації дітей-сиріт та осіб, з їх числа.

Актуальність дослідження особливостей становлення розвитку молоді, яка має статус дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування не викликає сумнівів, оскільки зумовлена необхідністю розв’язання протиріччя між проведеною соціально – педагогічною роботою для покращення соціалізації цієї категорії дітей та реальною не готовністю їх до самостійного життя.

Виявлення вищезазначених суперечностей, недостатня наукова розробка обраної проблеми та необхідність її глибокого і послідовного вирішення на рівні соціально – педагогічної теорії й практики зумовили вибір теми магістерського дослідження: **«Особливості соціалізації дітей-сиріт в постінтернатний період»**.

Об’єкт дослідження: процес соціалізації дітей-сиріт в постінтернатний період.

Предмет дослідження: зміст і форми соціальної роботи в умовах постінтернатного закладу.

Мета дослідження: вивчити та дослідити умови соціалізації дітей-сиріт в умовах постінтернатного закладу.

Для реалізації мети магістерської роботи нами поставлено наступні **завдання:**

1. Здійснити аналіз науково – педагогічної літератури з теми дослідження.

2. Розкрити сутність понять «соціалізація» і «соціальна адаптація» та охарактеризувати ключові проблеми випускників інтернатних закладів у поза інтернатному середовищі;

3. Вивчити та узагальнити зміст вітчизняних та зарубіжних нормативно-правових актів з питань соціального захисту і соціальної допомоги випускникам інтернатних закладів;

4. Провести дослідження визначення рівня соціальної адаптації та комунікативних здібностей дітей-сиріт та осіб з їх числа на базі комунального закладу "Обласний соціальний гуртожиток для дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування" Чернігівської обласної ради.

5. Розробити програму для фахівців соціальної сфери щодо підвищення рівня комунікативних умінь дітей – сиріт в умовах постінтернатного закладу.

Для досягнення мети і вирішення завдань використано такі **методи дослідження:**

- теоретичні: аналіз соціально – педагогічної літератури з метою визначення теоретико – методологічних засад дослідження; узагальнення, порівняння, і систематизація для визначення сутності та змісту процесу соціалізації дітей-сиріт в постінтернатний період; моделювання для розробки програми адаптації покликаної сприяти успішному процесу соціалізації мешканців соціального гуртожитку.
- емпіричні: анкетування, тестування, індивідуальні бесіди, метод аналізу документів діяльності соціального педагога закладу.

Теоретичне значення дослідження полягає у системному науковому аналізі соціально – педагогічних та психолого – педагогічних досліджень з метою окреслення суті та специфіки соціальної адаптації випускників інтернатних закладів.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що зроблена спроба вдосконалити форми і методи соціально – педагогічної роботи фахівця соціальної сфери соціального гуртожитку; подальшого розвитку набули наукові уявлення про процес соціалізації молоді, яка мешкає в соціальному гуртожитку.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що на підставі проведеного дослідження розроблено програму формування комунікативних

умінь дітей-сиріт, які перебувають в постінтернатних закладах; програма з формування комунікативних умінь дітей – сиріт може бути впроваджена в практику роботи комунального закладу "Обласний соціальний гуртожиток для дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування" Чернігівської обласної ради.

Апробація дослідження: результати дослідження доповідались на III Міжнародній науково – практичній конференції «Студентський науковий вимір соціально – педагогічних проблем сьогодення» (м. Ніжин, 14 травня 2019 рік), на IV науково – практичній конференції магістрів « Підготовка керівника закладу освіти: реалії сьогодення та перспективи» (м. Ніжин, 23 травня 2019 року).

Публікації: «До проблеми соціалізації дітей-сиріт в постінтернатний період» (Вісник студентського наукового товариства, Випуск 21, м.Ніжин, 2019 рік, с.289-290), «Проблема соціалізації дітей-сиріт в постінтернатний період» (матеріали III Міжнародної науково – практичної конференції «Студентський науковий вимір соціально – педагогічних проблем сьогодення» (м. Ніжин, 14 травня 2019 рік, с.147 - 149).

Структура роботи – робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків. Загальна кількість сторінок – 97 сторінок, з них 60 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ: НАУКОВИЙ ПІДХІД

1.1 Соціалізація та соціальна адаптація – сутність поняття

Після народження дитина постійно знаходиться в процесі знайомлення зі світом та суспільством, кожного дня контактує з оточуючими, навколишнім середовищем. Під час таких контактів вона вивчає правила та норми соціуму, а також набуває знань, умінь та навичок, які необхідні для успішного входження особистості в суспільство. Протягом життя людина зустрічається з великою кількістю соціальних ролей, які змінюються з настанням різних вікових періодів. Успішне опанування цих ролей забезпечує високий рівень соціалізації особистості.

Таким чином, ми підходимо до поняття «соціалізація», яке є невід’ємною частиною перебування людини в суспільстві. Процес соціалізації є предметом дослідження багатьох соціальних та гуманітарних наук і є багатоаспектним та багаторівневим. Соціалізація є одним з основних понять соціальної педагогіки. Давайте розглянемо, як трактують дане поняття науковці. Першим, хто ввів це поняття в науковий обіг був американський соціолог Ф. Гідінсон, його тлумачення полягало в тому, що соціалізація це «процес розвитку соціальної природи людини» [55].

Наприклад, Безпалько О. пояснює це поняття як: «процес засвоєння людиною певної системи знань і вмінь, зразків поведінки, соціальних норм і цінностей, що дають їй змогу повноправно виконувати громадянські функції» [2].

Б. Паригін бачить соціалізацію як «входження в соціальне середовище, пристосування до нього, засвоєння певних ролей і функцій, які слідом за своїми попередниками повторює кожен окремий індивід протягом всієї історії формування і розвитку» [46].

На світ людина народжується у вигляді біологічної істоти, і лише при соціальній взаємодії, контакту з іншими людьми, вона соціалізується і стає індивідуальністю та особистістю. Соціалізація залежить від вимог та норм, що існують в суспільстві. Вона є двостороннім процесом (Рис. 1), оскільки особистість не тільки засвоює соціальний досвід, але і відтворює систему соціальних зв'язків у своїй діяльності, тобто людина грає активну роль у своєму становленні в соціальній сфері.

Рис. 1. Двосторонність процесу соціалізації.

Соціалізація – це складний багатофакторний процес. Виділяють первинну та вторинну стадії соціалізації. Первинна стадія розпочинається в дитинстві, людина проводить ідентифікацію себе з іншими та суспільством, вивчає норми поведінки в суспільстві та культурні цінності. Він триває приблизно до 18 років, після цього відбувається вторинна соціалізація, яка відбувається протягом життя та залежить від набуття нових соціальних ролей та вікових періодів особистості.

Розрізняють такі типи соціалізації як: професійна, культурна, політична, гендерна, етнічна.

Виокремлюють декілька видів соціалізації: стихійна, відносно спрямована та соціально-контрольована. Перша відбувається в результаті

впливу факторів та обставин суспільного життя, які не були сплановані. Відносно спрямована соціалізація полягає у створенні законодавчих, економічних передумов, які мають вплив на життя людини (наприклад, мінімальний допустимий рівень освіти, відвідування навчальних закладів). Соціально-контрольована соціалізація – це спеціально створений процес, який полягає у передачі соціального досвіту та розвитку потенційних можливостей особистості та відбувається на базі державних та недержавних закладів.

Для процесу соціалізації дуже важливими є різноманітні впливи та умови середовища, які мають назву фактори соціалізації. Серед них виділяють:

- мегафактори (космос, планета, світ);
- макрофактори (країна, етнос, суспільство);
- мікрофактори (сім'я, друзі, сусіди).

Також є система інститутів соціалізації – це форми соціальної діяльності, на базі яких відбувається соціалізація в рамках соціальної системи суспільства. Типові інститути зображені на Рис.2.

Рис.2. Система інститутів соціалізації.

Важливими показниками для визначення якості соціалізації, на думку М. Нікандрова, можна назвати такі:

- якість життя;
- сукупність агентів соціалізації;
- освітній рівень суспільства;
- середня тривалість життя в країні;
- економічний розвиток суспільства.

Для того, щоб цей процес відбувався не тільки стихійно держава створила систему соціальних інституцій, які коректують процес набуття людиною соціальних якостей, активізують чи обмежують вплив різних факторів навколишнього середовища. Основним завданням таких інституцій є пошук способів для сприяння становленню індивідуальної особистості, задоволення її потреб, самореалізації, самоствердженню.

Важливою складовою соціалізації є соціальна адаптація людини. Ці поняття мають схожий зміст, але також мають певні відмінності.

«Соціальна адаптація – це процес пристосування індивіда до умов соціального середовища, формування адекватної системи стосунків із соціальними об'єктами, інтеграція особистості в соціальні групи» [2].

На характерні особливості розвитку соціальної адаптації впливають також і психічні ознаки особистості (мислення, увага, пам'ять, почуття), характеристики темпераменту (інтенсивність, темп, реакцій, ригідність, пластичність); риси характеру особистості (цікавість, відповідальність, комунікабельність, працелюбність чи лідарство).

Процес соціальної адаптації є безперервним відповідно до того, що оточуючий світ постійно зазнає змін соціальної дійсності, і тому потребує нових способів пристосування людини до цих змін.

Соціальну адаптацію можна одночасно трактувати як процес та результат встановлення взаємної відповідності між потребами особистості й вимогами соціального середовища.

Соціальна адаптація може здійснюватися у формі:

- акомодатії (повного підпорядкування вимогам середовища без їхнього критичного аналізу);
- конформізму (вимушеного підпорядкування вимогам середовища);
- асиміляції (свідомого й добровільного прийняття норм та цінностей середовища на основі особистої солідарності з ними).

Розрізняють активну та пасивну адаптацію. Протягом активної адаптації людина прагне енергійно взаємодіяти з навколишнім середовищем, мати вплив на його зміни та розвиток, долати перешкоди та труднощі, мати змогу вдосконалювати суспільні процеси.

Протягом пасивної адаптації людина не намагається змінювати оточуючу дійсність, пасивно реагує на існуючі норми, оцінки, способи діяльності, слабо мобілізую біологічні та психологічні ресурси для пристосування в соціальному середовищі. У зв'язку з цим під час зустрічі людини з певними об'єктивними труднощами, хворобами, екстремальними ситуаціями як результат низької адаптації може сформуватись соціальна дезадаптація як результат низької адаптації може формуватися соціальна дезадаптація, що виявляється в різних формах девіантної поведінки.

Успішний початок дорослого життя залежить від обізнаності молодою людиною своїх прав та обов'язків, вміння орієнтуватись в законодавстві, що регулює функціонування всіх сфер суспільства, вирішувати повсякденні проблеми.

Соціальна адаптація дітей-сиріт після покинення закладу інтернатного типу або виходу із сімейного осередку виховання – є важливим та надзвичайно складним процесом засвоєння ними правил і норм, самоідентифікації в соціумі.

Здебільшого, випускники інтернатів мають труднощі: у виборі професії, яка б мала відповідати їх інтересам і потребам; виборі закладу вищої освіти для здобуття певного рівня знань, а потім – у завершенні обраної освіти, пошуку роботи і підтриманні стабільності та зростання по кар'єрній драбині у професійній діяльності. Також молоді люди доволі часто мають труднощі зі

встановленням соціальних зв'язків, створенням повноцінної сім'ї, вихованням дітей. Найбільш незахищені з них схильні до участі у протиправній діяльності.

Відповідно до поступового зменшення кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які знаходяться на вихованні в закладах інтернатного типу та стають їх випускниками, та збільшення кількості дітей, які перебувають на вихованні в інтернатних закладах за заявою батьків, виникає питання щодо доцільності державної підтримки випускників, які не мають відповідного статусу.

Випускники іншого юридичного статусу також можуть мати низький рівень готовності до самостійного життя, розвитку комунікативних навичок, самообслуговування після закінчення інтернатного закладу, обмеженість у соціальних контактах, труднощі з житлом та професійним вибором. За роки перебування у закладі такі діти іноді остаточно втрачають контакт з біологічними батьками, особливо якщо вони на момент влаштування дитини в інтернатні заклади перебували у СЖО і не змогли їх подолати.

На даний момент для України актуальною проблемою залишається соціальна адаптація молоді до професійно-трудового, культурно-дозвілєвого, суспільно-політичного, сімейно-побутового життя.

Передусім, це випускники інтернатних закладів, які по закінченню навчання. мають ризик опинитися в умовах соціальної дезадаптації й виявляються не готовими пристосуватися до сучасного динамічного суспільства в ролі повноправних учасників соціальної взаємодії. Ураховуючи це, переконуємося, що проблеми особливостей соціальної адаптації у випускників закладів інтернатного типу є одним з актуальних дослідницьких напрямів вітчизняної соціології освіти.

На рис.3 виокремлено результативні складові, які повинні бути досягнуті для вдалого початку самостійного життя соціальними сиротами.

Результати порівняльного соціологічного дослідження емпірично доводять наявність різниці в темпах засвоєння життєвих ресурсів, соціальної адаптації, та реалізації життєвих планів між випускниками закладів

інтернатного типу й особами, які в перебували в сімейному середовищі. У випускників інтернатних закладів процес соціальної адаптації здійснюються з відставанням у часі порівняно з іншими людьми. Проблеми, які можуть виникати в житті, розв'язуються, але пізніше, ніж в інших.

Рис.3. Складові успішної адаптації соціальних сиріт у суспільстві

На практиці це означає пристосування індивіда до умов соціального середовища та прийняття ним цінностей і норм, які існують в суспільстві, формування правильної системи відносин із соціальними об'єктами, рольова гнучкість поведінки, інтеграція особистості у соціальні групи, налагодження соціальної взаємодії тощо.

Вирішення існуючих протиріч щодо захисту прав та інтересів випускників інтернатних заходів забезпечується нормативно-правовою базою, яка ґрунтується на Конституції України, Конвенції ООН про права дитини та інших міжнародних договорах, ратифікованих Україною.

1.2 Характеристика вихованців інтернатів та особливості їх соціалізації в постінтернатний період.

На даний час на міжнародному та державному рівнях можна спостерігати підвищення статусу дитини-сироти в суспільстві, переймання проблемою дитячої безпритульності, її наслідків. Ріст кількості дітей позбавлених батьківського піклування та дітей-сиріт потребує збільшення кількості

спеціальних закладів для влаштування цієї категорії дітей, а саме: будинків дитини, шкіл-інтернатів, дитячих будинків.

Дитячі будинки, загальноосвітні школи-інтернати – це навчальні заклади, які забезпечують дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, спеціальні умови для проживання, різнобічного розвитку, виховання, професійної орієнтації та підготовки, здобуття освіти, готують дітей до самостійного життя[51].

Вихованці інтернатних закладів істотно відрізняються від дітей, які мають батьків за такими показниками: рівень комунікативності, розвиток розумових здібностей, розвиток мотиваційно-потребової сфери та саморегуляції. В дітей-сиріт часто діагностується затримка розвитку мислення та інших пізнавальних процесів, тому це ускладнює процес засвоєння учбового матеріалу, як результат, низький рівень якості навчання та відставання в оволодінні учбовими вміннями та навичками.

Вихованці проживають в умовах недостатнього спілкування з дорослими, тому їх бачення навколишнього середовища, взаємодії та спілкування з іншими дітьми має свої особливості. У зв'язку з так званою «ізоляцією» від суспільства, дитина – сирота сприймає відносини між дітьми та дорослими як взірець для повторення такої поведінки в самостійному житті, але не завжди такі відносини можуть бути застосовані в реальності. Дуже часто діти - сироти стикаються з труднощами соціалізації, оскільки не розуміють як опанувати ту чи іншу соціальну роль, у зв'язку з відсутністю її під час проживання в інтернаті. Важливими соціальними утвореннями для кожної людини є ініціативність, статеві ідентичність, соціальна компетентність. Вони допомагають дитині стати суб'єктом у міжособистісних відносинах і перетворитись на зрілу особистість. Але це все стає неможливим без «базової довіри до світу», яку більшість дітей-сиріт не мають.

Показники фізичного та психологічного розвитку дітей, які не мають батьків мають вагомі відмінності від їх однолітків, які знаходяться в сімейному середовищі. Обмеженість дітей у соціальних контактах ускладнює процес

соціалізації. Він залежить від того, які норми прийняті в оточенні дитини-сироти. Зазвичай діти мають спотворені уявлення про статево-рольові відносини та гендерну ідентифікацію, імпульсивність в поведінці, низький рівень внутрішньої позиції. Ми визначили, що діти, які позбавлені батьківського спілкування мають особливості розвитку у всіх сферах. Наприклад, в інтелектуальному розвитку діти не можуть застосувати отримані знання на практиці, краще працюють лише за зразком, мають низький рівень пізнавальної активності.

В мотиваційній сфері переважають бажання, які пов'язані з повсякденним життям, немає планів на майбутнє. Діти-сироти мають низький рівень розвитку «Я-концепції», тобто мають високий рівень інфантильності, самооцінка формується на основі думок оточення, значна потреба в опіці та контролі. Низький рівень розвитку гендерної ідентичності знаходить свій вираз у складності створити власну сім'ю, неадекватному баченні статево – рольових відносин, ранньому статево житті, відсутності уявлень про відповідальне батьківство.

Особливості розвитку проявляються також в міжособистісному спілкуванні з ровесниками та дорослими, а саме: прояви агресії, почуття недовіри, залежність від дорослих та оцінки від однолітків. Як результат, у дітей відбувається формування стійкої заниженої самооцінки, що негативно впливає на їх доросле життя.

Ще однією важливою особливістю дітей-сиріт є перенесення образу батьків на інших людей, які проявили гарне, доброзичливе ставлення до дитини, так званий «пошуковий синдром сироти». Ця особливість може бути дуже небезпечна для дитини, оскільки вона може швидко довіритись незнайомій людині, а та в свою чергу, заподіяти дитині шкоди. Випускники інтернатних закладів мають складнощі з прийняттям самостійних рішень, оскільки більшість проблемних ситуацій за них вирішують саме працівники інтернатів.

Порушення та відхилення в емоційно-вольовій сфері виявляються в: зниженні самоорганізованості та цілеспрямованості, порушенні соціальної взаємодії, власній невпевненості, нездатності до нормальних взаємовідносин з оточуючими. Такі порушення найчастіше виявляються в емоційному напруженні, підвищеній схвильованості, агресивності, психічній втомі, неготовності долати перешкоди. Недостатній рівень спектру емоцій в інтернатних закладах може призвести до психічних розладів у дитини. Дитина-сирота, що проживає в закладах інтернатного типу, найчастіше, погано засвоює навички продуктивного спілкування, її спілкування з однолітками та дорослими занадто емоційне, поверхнєве, поспішне : вона привертає увагу до себе і одразу відштовхує. До неправильний цінностей та орієнтацій в житті дітей-сиріт призводить відсутність позитивного зразка відносин «мати – дитина», «батько – дитина», «батько – мати».

Дитина – сирота покидає заклад інтернатного типу за віком в період ранньої чи пізньої юності.

Рання юність – це період від 14-15 до 18 років, впродовж якого відбувається формування дорослих якостей у діяльності, завершення фізичного дозрівання, засвоєння ролевих відносин. Головним завданням є професійна підготовка та вибір майбутньої професії. Період характеризується початком самостійного трудового та економічного життя, бажанням не залежати від дорослих. Якісно змінюється також емоційно-вольова та особистісна сфери: дитина стає більш емоційно врівноваженою, товариською, раціональною, практичною, розглядає навколишній світ під критичним. Дитина прагне до соціального та особистісного самовизначення.

Період пізньої юності передбачає – віковий період від 18 до 25 років, який є завершенням переходу до самостійного життя. Цей вік – є піком інтелектуального та пізнавального розвитку. Відбувається формування важливих особистісних якостей (цілеспрямованості, відповідальності, сміливості, критичності, рішучості тощо), характеру, ціннісних і моральних орієнтирів. В суспільстві випускника приймають як самостійного суб'єкта

суспільно-виробничої діяльності, який є включеним у всі види соціальної діяльності. Після цього періоду він оволодіває роллю дорослої людини, що є вимогою сучасного суспільства. Головними завданнями цього вікового періоду є освоєння професійних ролей, професійної підготовки та майстерності, створення сім'ї, завершення побудови системи цінностей.

Тому випускник інтернатного закладу має бути готовий до самостійного, дорослого життя в професійній (навчальній), особистісній та суспільній сферах. Але він не має можливості відповідати цим критеріям до повноліття, бо вони є результатами соціалізації наступного вікового періоду. Дитина - сирота не має системи ціннісних орієнтацій, в неї не сформувались практичні уміння і навички в професійній, особистісній та соціальній сферах, які можуть забезпечувати успішність входження в суспільство та відображають готовність до самостійного життя. Внаслідок цього формується основне протиріччя між вимогами суспільства і можливостями молодшої людини, і в результаті, проблема адаптації випускників інтернатних закладів.

Дослідивши подальше життя випускників в постінтернатний період можна охарактеризувати типові соціальні моделі поведінки, такі як:

1) сумісне проживання молодих людей в одному помешканні для здачі кімнати, яка звільнилась в оренду;

2) після завершення навчання в ПТУ вони ідуть „вчитися” повторно (вдруге) замість роботи і при цьому не ходять на заняття, але, в той же час, знаходяться на повному забезпеченні державою;

3) йдуть на біржу праці замість того, щоб влаштуватися на роботу, оскільки виплати з безробіття вище ймовірного заробітку.

Можна сказати, що натомість прояву економічної позиції більшість випускників намагаються одержати максимум привілеїв, які надає статус „дитини-сироти”. Зазвичай при зверненні випускників до них спеціалістів органів опіки та піклування діти запитують: „Які ще послуги я можу отримати безкоштовно?”

Одним з актуальних питань для випускника є отримання житла або поселення на житлову площу, яка залишилася від батьків. Найчастіше дітям-сиротам доводиться стояти в черзі протягом багатьох років, проживати з друзями чи родичами, деякі діти-сироти отримували кімнати в гуртожитках та соціально-несприятливих районах.

Держава просто не має змоги забезпечити всіх випускників окремими квартирами. Відповідно до такої ситуації потрібно об'єднати ресурси і зусилля державного та обласного рівнів для отримання житла випускникам інтернатних закладів.

Ситуація з житлом ускладнюється саме ставленням випускників до власності: з одного боку, вони бояться втратити житло й остерігаються шахраїв, з іншого ставляться до нього легковажно. Вони вважають, що квартира дана їм безкоштовно, назавжди, що від них не вимагається ніяких додаткових вкладень та виконання певних обов'язків. У більшості спостерігаються колосальні борги за комунальні платіжки, часті випадки відключення електроенергії та газу за несплату. У великих містах випускники просто здають в оренду власне житло, а самі мешкають групами в чийсь квартирі. Поведінка такого роду продовжує формувати безвідповідальність, утриманство, прагнення до отримання легкого заробітку, зникнення трудової мотивації. Та й сама санітарно-гігієнічна обстановка в квартирах, де проживають випускники інтернатних закладів, залишає бажати кращого: більшість з них довгий час не миють посуд, не перуть, не прибирають, не роблять ремонт, не миють посуд та не прагнуть до створити затишні умови тощо.

Практично всі дослідники та практики відзначають наявність проблем у соціально-побутовій адаптації випускників інтернатних закладів, причому ці проблеми часто помітні ще в період проживання у дитячому будинку. У дітей відсутні уміння і навички побутового самообслуговування: визначення свого меню, приготування їжі (як варити ті чи інші крупи, правильно посолити страву, зробити салат, які сорти макаронів існують, як посмажити курку, зварити яйця тощо), визначити режим харчування (тобто наскільки часто треба

приймати їжу в день), скільки грошей можна витратити на їжу і які продукти слід придбати.

Вміти самостійно приготувати їжу – одна з головних умов самостійного життя, тим більше в період нестабільної соціально-економічної ситуації в країні. Також важливими вміннями і навичками є вміння догляду за одягом, взуттям, вміння здійснювати дрібний ремонт, правильно попросити та попросувати речі, прибратися в квартирі.

Серйозною проблемою для самостійного життя є невміння грамотно розпоряджатися власними грошми у відповідності до необхідних та запланованих витрат. Нерідкі випадки неадекватної та безладної фінансової поведінки, навіть коли молода людина отримує допомогу і консультації різних фахівців соціальних служб.

Не менш важливою соціальною проблемою є працевлаштування дітей-сиріт. Ми можемо виділити цілу низку проблем, які заважають процесу успішної адаптації випускників в професійній сфері.

Під час проведення трудового навчання в інтернатних закладах дітям розповідають лише санітарно – гігієнічні навички та деякі домашні обов'язки. Головною причиною такого становища є відсутність досвіду відповідальності за свою роботу і негативні особистісні утворення (утриманство, паразитизм), які є результатом виховання в умовах інтернатного закладу.

Випускника направляють вчитися не відповідно до його особистих прагнень, бажань, схильностей і здібностей, а за наявністю місць в найближчому училище, домовленості з адміністрацією, тощо. Однією з вагомих проблем є небажання працювати, а не відсутність професійних навичок, умінь, знань.

Ситуація утруднюється небажанням адміністрації підприємств приймати на роботу дітей-сиріт, оскільки керівники бояться тієї соціальної відповідальності, а саме: забезпечення спеціальних умов режиму праці та відпочинку, соціальних гарантій, надання житла тощо.

Вагомою умовою соціальної адаптації дітей-сиріт є створення власної сім'ї, вміння справлятися з труднощами подружнього життя, але більшість вихованців інтернатних закладів не мають позитивного досвіду сімейного життя, тож це виявляється значною проблемою.

Випускники інтернатів не готові морально та психологічно до створення власної сім'ї. Вони не мають уявлень про вирішення сімейних конфліктів, взаємне пристосування подружжя, відповідальність за свого партнера, сім'ю та дітей.

У випускників, які проживають самотійно відсутня повноцінна дозвільна діяльність, яка допомагає у формуванні ініціативності, вибірковості, самостійності у прийнятті рішень.

У зв'язку з психологічними властивостями і низькими адаптивними здібностями, випускники інтернатів не відразу можуть увійти в суспільну групу, новий трудовий або ж навчальний колектив, визначити своє місце в спільноті, ідентифікувати себе з ним. Серед причин відповідної поведінки може бути насторожене ставлення навколишнього середовища до дітей-сиріт або небажання випускників вийти з «інтернатного» простору.

Процес адаптації студентів-сиріт до навчання в установах початкової, середньої та вищої професійної освіти є складним періодом соціалізації. Сироти першого курсу мають відмінності від своїх товаришів не тільки в соціальному плані, але зазвичай, і в освітньому. Відповідно до Закону «Про освіту» їх зараховують на пільгових умовах. Зазвичай, кількість балів, які вони набрали на вступних іспитах, значно нижче загального прохідного балу. За даними науковців, близько 30% першокурсників-сиріт щорічно відраховуються з числа студентів, якщо їм не надається належна соціально-педагогічна підтримка і допомога з боку адміністрації ВНЗ та педагогічного колективу.

Більшість уявлень випускників про їх майбутнє життя мають ідеалістичний та розпливчастий характер, які не відповідають реаліям життя. Довготривале проживання в закладах інтернатного типу обмежує засвоєння соціального досвіду.

Отже, можна зробити висновок, що проживання в інтернатних закладах накладає відбиток на всі сфери особистості дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, що ускладнює її вторинну соціалізацію.

1.3 Державне забезпечення підтримки та захисту дітей випускників інтернатів (права та обов'язки дітей, які залишились без батьківської підтримки).

Надання соціально-педагогічної підтримки для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, захист їх прав є основними напрямками державної соціальної політики України. Тому посилюється відповідальність закладів освіти (зокрема професійно-технічного спрямування) щодо забезпечення розвитку особистості учнів-сиріт під час професійної підготовки, створення умов для набуття соціального досвіду, успішної адаптації в соціумі.

Відповідно до статті 52 Конституції України «утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу» [33].

Відповідно до Закону України «Про охорону дитинства» , охорона дитинства визначається як стратегічний пріоритет для забезпечення реалізації прав дитини на охорону здоров'я, освіти, життя, всебічний розвиток особистості, соціальний захист. Тому, на даний час, існують велика кількість законів та підзаконних актів для забезпечення прав і свобод дітей [21].

Законодавство України забезпечує інтелектуальний, культурний та фізичний розвиток дітей-сиріт, створивши підґрунтя для утворення різних форм влаштування дітей. Надання різноманітних послуг, державними установами не обмежується тільки закладами інтернатного типу, а й зберігається в постінтернатний період.

В «Порядку затвердження взаємодії центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та управлінь (відділів) освіти щодо підготовки до самостійного життя дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з числа учнів

старших та випускних класів інтернатних закладів і шкіл соціальної реабілітації» говориться про основні напрямки та форми взаємодії ЦСССДМ з дітьми – сиротами [39].

Стратегічно важливим напрямом законодавчої діяльності є забезпечення соціальної та матеріальної основи життя дітей після закінчення інтернатного закладу.

Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» є базовим нормативно-правовим актом, який регламентує державну підтримку, пільги та заходи щодо забезпечення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Зокрема, Закон регламентує:

- заходи додаткового матеріального забезпечення випускників, їх працевлаштування, забезпечення житлом, медичне обслуговування, звільнення від плати за навчання в державних і комунальних навчальних закладах усіх рівнів, допомогу в працевлаштуванні у позанавчальний час, в отриманні послуг, пов'язаних із профорієнтацією та підготовкою до роботи за новою професією, інші аспекти життя після виходу з інтернатного закладу;

- збереження права на житло, в якому діти проживали з батьками, рідними до влаштування в інтернатний заклад, відповідальність місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування за місцем знаходження житла дітей за збереження закріпленого житла і повернення його після виходу з інтернатного закладу. Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, які досягли 16 років, у разі відсутності в таких дітей житла мають право зараховуватися на квартирний облік та соціальний квартирний облік за місцем їх походження або проживання до встановлення опіки. Також у Законі визначені поняття «випускники закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування», «соціальне житло» тощо.

В цьому законі також надається тлумачення поняття «дитини-сироти» та «дитини, позбавленої батьківського піклування». Також в ньому регламентуються засади державної політики з приводу захисту дітей-сиріт, заходи соціального захисту, присвоєння статусу дитини-сироти, розробка та виконання програм з соціального захисту. В цьому законі також зазначається, що підготовка до самостійного життя, соціальна та психологічна адаптація дітей-сиріт, та дітей позбавлених батьківського піклування покладається на центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. В документі розглядаються критерії надання медичної допомоги, особливості працевлаштування, користування спортивними і культурно-оздоровчими об'єктами та забезпечення житлом випускників закладів для дітей-сиріт. Стаття 32 цього закону зобов'язує місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування гарантувати збереження житла дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і повернення його після завершення їх перебування в інтернаті. У разі відсутності такого житла (Стаття 33) місцеві органи влади у позачерговому порядку повинні забезпечити таких дітей, а також осіб із їх числа впорядкованим соціальним житлом. При вступі на навчання до професійно-технічних та вищих навчальних закладів діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, мають право отримати:

- від закладу, в якому вони виховувалися: комплект нового одягу і взуття, а також грошову допомогу;
- від навчального закладу, до якого вони вступають: безоплатне забезпечення продуктами харчування, одягом, взуттям, безоплатне проживання у гуртожитку; стипендію на 50 % вищу, ніж звичайна стипендія; щорічну допомогу для купівлі навчальної літератури у розмірі трьох мінімальних звичайних академічних стипендій; щорічну матеріальну допомогу [19].

Але задекларована можливість отримати житло дитині-сироті на пільгових засадах є, зазвичай, нереальною з огляду на обсяги державного будівництва та відсутність механізму вирішення цього питання на місцевому рівні.

Окремий напрям законодавчої роботи спрямований на дотримання державних гарантій права на освіту випускникам інтернатних установ (Закон України «Про професійно-технічну освіту»). Вони зараховуються поза конкурсом до професійно-технічних та вищих навчальних закладів за умови одержання позитивних вступних оцінок та успішного складання ЗНО з подальшим працевлаштуванням за набутою професією [23].

Зазначені діти перебувають на повному державному забезпеченні, вартість якого у грошовому еквіваленті визначається відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» та Закону України «Про Державний бюджет України» [22].

Держава також гарантує надання роботи за фахом на період не менше трьох років молодим спеціалістам-випускникам державних професійно-технічних та вищих навчальних закладів, потреба в яких була визначена державним замовленням.

Однак реальна практика засвідчує низьку ефективність реалізації законодавчих норм і вимагає інтенсифікації соціальної роботи із цією суспільною категорією для створення сприятливих умов повноцінного життя у соціумі без зовнішньої опіки.

Нині діють нормативно-правові акти, що регламентують деякі аспекти соціальної роботи з підготовки випускників до самостійного життя та соціального супроводу після виходу з-під опіки, проте вони не передбачають комплексного підходу до такої роботи і надання професійної підтримки в найбільш критичний період життя випускників – перехід від перебування в закладі до самостійного життя.

Партнерство «Кожній дитині» на замовлення Міністерства соціальної політики протягом 2012 - 2013 років розробило проект державного стандарту послуги соціальної інтеграції випускників інтернатних закладів. Основою для державного стандарту став успішний досвід проекту «Програма соціальної інтеграції молоді, позбавленої батьківського піклування «Впевнений старт»», у

рамках якого було розроблено та пілотовано в Київській області модель соціальної інтеграції випускників інтернатних закладів. Своєю чергою, проект державного стандарту також був апробований у п'яти пілотних регіонах України та отримав позитивні відгуки залучених практиків і керівників [40].

Постанова КМУ від 24.09.2008 р. № 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» регламентує захист майнових та житлових прав дітей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [49].

Примірний галузевий стандарт надання соціальних послуг з соціальної адаптації учнів та випускників закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа, затверджений Наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 21.12.2009 р. № 4389 регламентує надання соціальних послуг із соціальної адаптації, зокрема:

- соціально-правових;
- допомоги у вирішенні житлових питань;
- соціально-психологічних;
- розвитку навичок самообслуговування;
- проведення індивідуальних і групових консультацій, бесід;
- роботи з біологічною родиною;
- профорієнтації.

Порядок взаємодії центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та управлінь (відділів) освіти щодо підготовки до самостійного життя дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з числа учнів старших та випускних класів інтернатних закладів і шкіл соціальної реабілітації, регламентує функції відділів освіти, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та інтернатних закладів щодо підготовки до самостійного життя дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [39].

Програма центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді з соціальної адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з числа

учнів старших та випускних класів інтернатних закладів, шкіл соціальної реабілітації та осіб з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, затверджена наказом Держсоцслужби від 04.06.2008 р. № 31 визначає зміст тренінгової програми, спрямованої на соціальну адаптацію дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа.

Надалі зміст соціальної роботи з випускниками інтернатних закладів буде описаний в контексті надання послуги соціальної інтеграції.

Практична діяльність соціальних гуртожитків має наступне законодавче підґрунтя, яке відображає сутність, мету та завдання діяльності закладів, а саме:

- Постанова Кабінету Міністрів України від 08.09.05 р. № 878 «Про затвердження Типового положення про соціальний гуртожиток для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [50] ,

- Наказ Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді від 26.11.07 р. № 61 «Про затвердження Інструкції з обліку роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, віком від 15 до 18 років, а також особами з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 18 до 23 років, які перебувають у соціальних гуртожитках» [37],

- Наказ Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді від 13.10.11 р. №61 «Про затвердження Інструкції щодо надання соціальних послуг соціальним гуртожитком для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» враховуючи відповідні зміни до них;

- Конвенція ООН про права дитини 1989р.,
- Конституція України 1996 р.;
- Сімейний, Цивільний кодекси України 2003 р.;
- закони України “Про охорону дитинства” 2001р.,
- “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування”2005р.,
- “Про соціальну роботу з дітьми та молоддю”2001р., законодавчий пакет

про освіту, охорону здоров'я, працю, страхування, тощо.

У Постанові КМУ «Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» (від 5 квітня 1994 р. № 226) зазначається, що протягом канікул у навчальних закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, передбачені додаткові пільги. При працевлаштуванні у період з 18 до 23 років діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, мають право отримати одяг, взуття і обладнання на визначену суму, а також одноразову грошову допомогу (виплат у здійснює вищій навчальний заклад).

Висновки до I розділу

Ми розглянули, що поняття соціалізації – це процес, який є невід'ємною частиною життя кожної людини, і тільки від неї особисто залежить успішність його протікання. Соціальна адаптація є одним із компонентів соціалізації особистості і полягає у пристосуванні людини до навколишнього середовища.

Велика кількість факторів має вплив на соціалізацію особистості, а для таких незахищених категорій як дитина-сирота або дитина, позбавлена батьківського піклування, процес соціалізації та соціальної адаптації значно ускладнюється.

До досягнення повноліття такими дітьми опікується держава, забезпечує всі можливі умови успішної соціалізації. Для цього в соціальній політиці держави були розроблені різні форми влаштування, одною з яких є влаштування дитини-сироти в інтернатні заклади. Але науковцями було досліджено низький рівень адаптації дітей до суспільства після закінчення такого роду закладів. Тому ми можемо говорити про необхідність соціально - педагогічного супроводу та підтримки дітей та розробки нових закладів, які будуть допомагати адаптації дітей-сиріт в постінтернатний період.

Для випускники інтернатних закладів характерні такі риси: відсутність фінансової грамоти, утриманство, нерозвиненість комунікативної сфери, труднощі у спілкування, інфантильний тип поведінки, невміння самостійно приймати рішення, досвід негативних зразків поведінки, не правильна модель сімейних відносин, невпевненість в своїх силах. Тому для дітей дуже важлива і корисна підтримка після закінчення інтернату або вступу до професійно-технічного училища.

Для забезпечення прав і свобод дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в українському законодавстві було розроблено низку документів, які сприяють захисту цієї категорії людей. Але надання допомоги в отриманні житла потребує удосконалення від держави, оскільки на практиці вона не має можливості побудувати такої кількості соціального житла, щоб забезпечити всіх з цієї категорії, тому діти – сироти мають роками стояти в черзі на отримання житла.

РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ГУРТОЖИТКУ ЯК ЗАКЛАДУ ПОСТІНТЕРНАТНОЇ ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ-СИРИТ

1.4 Соціальний гуртожиток як один із закладів постінтернатного влаштування дітей-сиріт.

Планування успішного розвитку та благоустрою кожної держави залежить від економічної та політичної стабільності життя, рівня розвитку моральних якостей представників владних структур та населення, від того, чи бентежить владу суспільні і наскільки вдало проводиться соціальна політика в країні. Серйозним досягненням у соціальній політиці держави було створення системи спеціалізованих закладів, а саме служб соціального захисту та соціальних установ, завдання яких полягає у наданні соціально – педагогічної допомоги населенню.

Розв'язуючи питання подальших життєвих перспектив випускників інтернатних закладів, влада створила нову ланку в системі спеціалізованих закладів – соціальний гуртожиток, покликаний забезпечувати вихованців шкіл-інтернатів тимчасовим житлом, подолання наслідків сімейних проблем, надання соціально-психологічної допомоги молоді тощо.

Причиною створення соціальних гуртожитків є постійне зростання кількості соціальних та біологічних сиріт, у яких немає власної сім'ї і, саме з цієї причини, вони змушені знаходитись в закладах інтернатного типу. Провідною метою соціального гуртожитку забезпечення випускників шкіл-інтернатів тимчасовим житлом, а також сприяння успішності процесу їх соціалізації через створення активної життєвої позиції та навичок самостійного життя, які необхідні в сучасному суспільстві поза межами закладу. Треба зауважити, що для вихованців інтернатних закладів діяльність соціального гуртожитку стає актуальною після завершення закладів інтернатного типу та під час переходу до дорослого життя.

Для забезпечення кращого майбутнього дітей – сиріт, які є вихованцями та випускниками інтернатних закладів, через формування життєво необхідних умінь та покращення соціальних послуг в рамках впровадження проекту «Отримай свій шанс» (2010 рік), розроблено методику планування роботи з молоддю соціальних гуртожитків для дітей-сиріт.

Термін «соціальний гуртожиток для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» прийнято розуміти як заклад тимчасового проживання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 15 до 18 років, а також осіб з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 18 до 23 років. Підсумувавши, можна сказати, що під соціальним гуртожитком ми розуміємо заклад для навчання, тимчасового проживання та відпочинку молоді віком від 15 до 23 років, які не мають ніякого місця проживання [50].

Мета діяльності даної установи - це створення спеціальних умов для соціальної адаптації осіб, які проживають в ньому, через набуття активної життєвої позиції, засвоєння цінностей та норм, що існують в суспільстві на даний час.

Надання послуг сприяє адаптації у суспільстві та підготовці до самостійного життя мешканців соціального гуртожитку, зокрема:

- соціально-побутові послуги (надання необхідних для нормального життя речей та меблів тощо);

- психологічні послуги (проведення консультацій, які стосуються психічного здоров'я та покращення взаємин з оточуючими людьми, користування психодіагностичними матеріалами для дослідження соціально-психологічних характеристик особистості);

-соціально-педагогічні послуги (передбачають виявлення та сприяння розвитку всебічних потреб та інтересів осіб, що знаходяться у складних життєвих обставинах, організація дозвілєвої діяльності, спортивно-оздоровчої сфери);

- соціально-медичні послуги (проведення консультаційних занять з метою збереження та підтримки здоров'я, проведення лікувально-оздоровчих та профілактичних заходів);

- послуги з працевлаштування (влаштування на навчання з метою здобуття професії, пошуку роботи та місця працевлаштування);

- інформаційні послуги (полягають у наданні довідкових інформаційних даних, необхідних для вирішення складних життєвих обставин);

- розповсюдження просвітницької та культурно-освітньої інформації (послуги просвітницького характеру); поширення інформації про пільги та види соціальних послуг;

- соціально-економічні послуги (задоволення матеріальних інтересів і потреб осіб, що реалізуються у формі надання натуральної чи грошової допомоги, а також допомоги у вигляді одноразових компенсацій);

- юридичні послуги (надання консультацій з питань чинного законодавства, здійснення захисту прав та інтересів осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах).

Хочеться наголосити, що головними завданнями гуртожитку є:

1. Здійснення процесу соціальної адаптації дітей-сиріт та дітей, які позбавлені батьківського піклування у віці від 15 до 23 років за допомогою формування активної життєвої позиції, засвоєння цінностей та норм суспільства, організації та проведення індивідуальних та колективних корекційних заходів.

2. Сформувати навички самостійного життя поза межами соціального гуртожитку за допомогою розроблених соціально-педагогічних технологій, які сприяють успішній соціалізації молоді, позбавленої батьківського піклування.

3. Сформувати навички безпечної сексуальної поведінки, підготовка до створення власного сімейного середовища, ознайомлення з питань щодо народження та виховання дітей.

4. Правовий захист інтересів молоді.

5. Підвищення інформованості з соціально-економічних, соціально-педагогічних, соціально-медичних, юридичних та психологічних питань.

6. Розвиток комунікативних навичок безконфліктного спілкування, організація змістовного дозвілля.

7. Влаштування на навчання з метою здобуття професії; допомога в працевлаштуванні.

Соціальний гуртожиток, як заклад соціального обслуговування утворюється органом місцевої виконавчої влади чи органом місцевого самоврядування, якщо є необхідна матеріально-технічна база, зокрема приміщення, які відповідають технічним нормам, вимогам пожежної безпеки, і санітарно-гігієнічним вимогам, державним будівельним нормам щодо такого житла.

Варто зазначити, що гуртожиток під час надання послуг різного характеру взаємодіє із різними структурними підрозділами органу місцевої виконавчої влади та органу місцевого самоврядування у сфері молоді та спорту, службою у справах неповнолітніх, охорони здоров'я соціального захисту, освіти, підприємствами, установами та організаціями незалежно від їх підпорядкування і форми власності, громадськими організаціями та благодійними організаціями.

Відповідно до положення молодь з числа дітей-сиріт та осіб, позбавлених батьківського піклування, має право проживати в соціальному гуртожитку строком від 6 місяців до 3 років. Протягом даного періоду соціальний педагог, психолог та інші працівники цього закладу мають забезпечити випускників шкіл-інтернатів необхідним адаптаційним потенціалом для самостійного життя й необхідними вміннями та навичками подальшого влаштування в соціумі.

Перед тим, як направити особу до гуртожитку фахівець відповідного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді за місцем останнього проживання/перебування потенційного отримувача послуг шукає інформацію

та необхідні документи про цю особу, які надають можливість влаштуватися до гуртожитку. Якщо особа самостійно звертається до гуртожитку, то директор уповноважений самостійно прийняти рішення про її зарахування до гуртожитку. В такій ситуації директор гуртожитку протягом 2 робочих днів має повідомити про своє рішення у відповідний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді за місцем останнього проживання/перебування отримувача та центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, який здійснює контроль та організаційно-методичне забезпечення діяльності закладу.

Для поселення в соціальний гуртожиток молода людина має зібрати ряд документів, перелік яких можна знайти в документі «Про затвердження Інструкції з обліку роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування...»

Діяльність закладу соціального обслуговування ґрунтується на принципах: захисту прав людини, доступності, конфіденційності, поваги до особистості, а також робота закладу тісно пов'язана з принципами реабілітаційної педагогіки, завданням якої є розробка ефективних методів педагогічної терапії й корекції, компенсації, ігротерапії, спрямованих на відновлення всіх складників здоров'я молодої людини: фізичного, психічного, морального та духовного.

Основні вимоги до змісту, обсягу та процесу надання послуг, організації плану індивідуальної роботи з отримувачами послуг соціальних гуртожитків для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, здійснення їх документування визначає Наказ Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді від 13.10.11 р. №61 «Про затвердження Інструкції щодо надання соціальних послуг соціальним гуртожитком для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування».

Дотримання Інструкції є обов'язковим для соціальних гуртожитків для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Саме розвиток альтернативних форм соціалізації дітей-сиріт можна розглядати через функціонування соціальних гуртожитків в Україні,

покликаних забезпечити випускників шкіл-інтернатів тимчасовим житлом та озброїти навичками самостійного життя поза інтернатними закладами.

На даний час в суспільстві існує думка, що якщо в тебе є проблеми, то тільки ти самостійно маєш собі допомогти, а не очікувати на допомогу ззовні. Тому люди намагаються вирішити свої проблеми тими способами, які їм відомі. Саме в моменти відчаю люди можуть стати жертвами бідності, алкоголю, злочинності, наркотиків при цьому народжуючи нових і нових сиріт. Система підготовки та супроводу вразливої молоді в період переходу до самостійного життя намагається розірвати це замкнене коло сімейного неблагополуччя й допомогти дітям увійти в доросле життя підготовленими та впевненими у своїх силах.

Подальший розвиток мережі даних закладів є достатньо важливим кроком у реалізації соціальної політики, одним із завдань якої виступає надання соціально-педагогічної допомоги молоді, яка знаходиться в складних життєвих обставинах та зменшення ризику повторення цієї проблеми в майбутньому житті.

Згідно “Інструкції з обліку роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, а також особами з їх числа...” визначаються такі проблеми, які можуть зустрічатися в повсякденному житті мешканців соціальних гуртожитків:

- міжособистісні (це взаємовідносини в колективі, соціальна ізоляція, адаптація до нового середовища);
- внутрішньоособистісні (почуття самотності; неадекватна самооцінка; проблема в реалізації себе як особистості; суїцидальна поведінка; проблема статевої ідентифікації; депресивні стани; психічно травмуючі ситуації; відсутність сенсу життя; фобії);
- проблеми сім’ї (плани на майбутнє сімейне життя, дисгармонія подружніх стосунків, інвалідність одного з майбутніх членів сім’ї, девіантна поведінка, небажана вагітність, відмова від дитини);

– проблеми залежностей (наркотичної, алкогольної, токсичної, комп'ютерно-віртуальної, залежності від азартних ігор);

– проблеми здоров'я (психічне, фізичне здоров'я, інвалідність, інфекції, які передаються статевим шляхом, інфекційні хвороби, профілактика вживання алкоголю, наркотиків, тютюнопаління, токсикоманії; переривання вагітності, безпліддя);

– проблеми ВІЛ / Сніду (психологічна адаптація до встановленого діагнозу тестування на ВІЛ-інфекцію, профілактика ППШ; вагітність і ВІЛ);

– проблеми зайнятості (безробіття, потреба у перекваліфікації, вторинній зайнятості, тимчасовій зайнятості, у навчанні, невизначеність щодо подальшої зайнятості, проблеми навчання в училищі, потреби творчої самореалізації, організації дозвілля);

– соціально-економічні проблеми (борги, відсутність необхідного одягу, взуття, повноцінного харчування, відсутність документів, що засвідчують особу, необхідних документів для отримання пільг, субсидій, планування особистого бюджету) .

Соціальний гуртожиток під час надання різноманітних послуг взаємодіє із структурними підрозділами місцевого органу виконавчої влади та органу місцевого самоврядування у сфері молоді та спорту, соціального захисту, охорони здоров'я, освіти, підприємствами, установами та організаціями незалежно від їх підпорядкування і форми власності, громадськими організаціями та благодійними організаціями службою у справах неповнолітніх

Особа, яка зараховується до гуртожитку, отримує постільні речі, перепустку для права входу в гуртожиток. Людина має бути ознайомлена з правилами внутрішнього розпорядку, обов'язками та правами мешканців гуртожитку.

Під час надання соціально-педагогічної та психолого-педагогічної допомоги фахівці соціальних гуртожитків повинні пам'ятати, що «однією із найважливіших характеристик людини як живої соціальної системи є її

відкритість, тобто неможливість існування без неперервної взаємодії з іншою системою (або сукупністю систем) – соціальним середовищем» .

Саме тому соціально-педагогічна взаємодія працівників і вихованців закладу повинна базуватися на врахуванні впливу соціального середовища на процес становлення особистості. Фахівці закладу повинні пам'ятати, що, потрапляючи в соціальний гуртожиток, його вихованці опиняються в штучно створеному соціальному середовищі закладу, у «просторі неформального спілкування, де процеси знайомства, знаходження свого місця серед інших відбуваються набагато швидше і, здебільшого, стихійно.

Тому дуже важливо, наскільки вихованець закладу зможе увійти в цей новостворений колектив, майже сім'ю, який може або допомогти успішній соціалізації молодій людині, або ж завадити цьому процесу. Тож, ми торкаємося питання макрорівня соціального середовища (найближчого оточення) як невід'ємної складової функціонування соціального гуртожитку та фактору соціалізації осіб, які позбавлені батьківського піклування. Саме тому вплив соціального середовища, сформованого в гуртожитку, у цьому випадку є визначальним.

Отже, соціальний гуртожиток є соціальним житлом, що надається громадянам України під час їх перебування на соціальному квартирному обліку, якщо таке житло є єдиним місцем їх знаходження.

1.5 Особливості роботи соціального педагога в умовах соціального гуртожитку.

Слід підкреслити, що робота психолога, юриста, соціального педагога, медичного та інших працівників соціального гуртожитку ґрунтуються передусім на принципах поваги до особистості, толерантності, захисту прав клієнтів, конфіденційності, урахування індивідуального підходу та системності. Ряд головних принципів роботи фахівців соціальної сфери розглядається в

Етичному кодексі спеціалістів із соціальної роботи України, який є своєрідним регулятором соціально-педагогічної діяльності спеціалістів соціального гуртожитку в процесі соціалізації молоді, позбавленої батьківського піклування. Це принципи :

- конфіденційності. Означає нерозголошення інформації, яку вони отримали від клієнтів, за винятком тих випадків, якщо отримані дані містять повідомлення про небезпечну загрозу для життя чи здоров'я інших людей, особливо дітей, то фахівець соціальної сфери може надати інформацію представникам окремих органів держави).

- пріоритетності інтересів клієнтів. Фахівці соціальної сфери спрямовують усі свої знання ,навички та зусилля на допомогу окремим громадянам, групам, сім'ям спільнотам та громадам для їх удосконалення, для розв'язання конфліктних ситуацій та подолання їх наслідків.

- гуманізму (принцип поваги до гідності кожної людини) – визначає людину як найбільшу цінність та забезпечує здійснення соціально-педагогічної діяльності на засадах емпатії, альтруїзму, людяності, прийняття особистості клієнта з усіма його позитивними та негативними рисами.

- толерантності, який передбачає терплячість та коректність у ставленні працівника соціальної сфери до вподобань клієнта, його поведінки, цінностей, особливостей спілкування, статі, національного походження, способу життя, віросповідання тощо.

- доступності послуг, яка передбачає можливість клієнта отримати необхідну допомогу, незалежно від віку, статі, фізичних або розумових обмежень, расової чи соціальної приналежності, віросповідання, мови, сексуальної орієнтації, політичних поглядів, та ін.

- довіри та взаємодії у вирішенні проблем клієнтів. Принцип, який передбачає незалежність та автономність клієнта, який може приймати чи не приймати допомогу від фахівця соціальної сфери, обирати певний вид допомоги чи один з варіантів плану вирішення проблеми.

- дотримання норм етики професійної діяльності, яка передбачає здійснення соціально-педагогічної діяльності відповідно до загальних цінностей та етичних норм поведінки.

Соціальний педагог, як один з провідних спеціалістів у соціальному гуртожитку організовує взаємодію освітніх та поза навчальних установ, сім'ї, громадськості з метою створення в соціальному середовищі умов для соціальної адаптації, благополуччя дітей та молоді в мікросоціумі.

Здійснюючи аналіз соціально-педагогічної діяльності фахівця соціального гуртожитку, зазначимо, що основна її мета полягає у сприянні адаптації та позитивній соціалізації молодій людині, позбавленої батьківського піклування, шляхом допомоги вихованцю у засвоєнні соціальних норм та цінностей, створенні умов для психологічного комфорту та безпеки мешканців гуртожитку; задоволенні потреб у забезпеченні прав осіб, попередженні негативних явищ у соціальному середовищі, зокрема у середовищі закладу, тощо.

Зміст соціальної адаптації випускників інтернатних закладів охоплює такі компоненти (Рис. 4):

Рис. 4. Зміст соціальної адаптації випускників інтернатних закладів

До функціональних обов'язків соціального педагога у межах діяльності

соціального гуртожитку, крім соціально-педагогічної, належить також освітньо-виховна діяльність. Остання передбачає соціальну освіту та соціальне виховання. При чому, під соціальною освітою розуміють діяльність спеціально уповноважених освітніх закладів та установ, спрямовану на гармонійне формування дітей та молоді, розвиток їхніх природних обдарувань, розумових та фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, що сприяє свідомій та активній їхній участі у суспільно-економічному, політичному, культурному та інших сферах суспільного життя.

Тож, соціальна освіта, як складова частина освітньо-виховної діяльності соціального педагога, передбачає озброєння вихованців соціального гуртожитку навичками свідомої та активної участі в різних сферах суспільного життя, що визначається розвитком розумових, фізичних здібностей, отриманням моральних правил та норм поведінки, формуванням політичних та економічних світоглядних ідей.

Освітньо-виховна діяльність включає також соціальне виховання, як систему соціально-педагогічних, культурних, сімейно-побутових та інших заходів, спрямованих на засвоєння дітьми та молоддю загальнолюдських і спеціальних знань, соціального досвіду з метою формування в них сталих ціннісних орієнтацій та адекватної соціально спрямованої поведінки. Тож, соціальне виховання, в умовах соціального гуртожитку, визначається комплексом заходів, спрямованих на формування у мешканців закладу соціально прийнятної поведінки, адекватних способів взаємодії із соціальним середовищем, майбутньою сім'єю, вихованцями соціального гуртожитку, фахівцями закладу тощо.

Реалізація соціального виховання та корекційно-розвивальної роботи передбачає активний вплив на процес соціалізації особистості, позитивні зміни в ній на основі реалізації програм соціального виховання та соціально-педагогічної реабілітації.

Соціальний педагог разом із спеціалістами закладу та фахівцями різних

напрянків розробляють різноманітні програми соціального характеру, зокрема:

- розвитку життєвих умінь і навичок;
- профорієнтації;
- сексуального виховання і підготовки до шлюбного життя;
- розвитку комунікативних умінь і культури спілкування;
- корекції різноманітних відхилень у поведінці (агресія, сором'язливість тощо);
- психотерапії акцентуації характеру;
- корекції "Я-образу";
- запобігання кризовим ситуаціям.

В Ніжинському гуртожитку соціальний педагог здійснює такі основні напрями роботи, які реалізуються у різних формах роботи:

- профілактична, яка проявляється у проведенні наступних заходів: бесіди з елементами тренінгу, зокрема на тему «Я – за здоровий спосіб життя», «Моє життя – моє багатство»; тренінг «Молодь за здоровий спосіб життя», зокрема, за програмою «Рівний – рівному»; організація зустрічей-бесід із минулими наркоманами, тощо;

- соціально-адаптаційна, що проявляється у проведенні спеціалізованих диспутів, конкурсів, тренінгів, зокрема, на тему «Соціально-рольова взаємодія: проблеми та перспективи», «Щаслива родина – щаслива дитина», «Професія і Я», зустрічі із успішними у професійному аспекті людьми, тощо;

- психолого-педагогічна спрямована зокрема, на вирішення поточних проблем, які вникають у процесі життєдіяльності, таких, як проблеми пов'язані із особистісними стосунками (диспут «Кохання і дружба», тренінг «Формування навичок особистої і професійної соціалізації», тощо).

В межах своєї компетентності, соціальний педагог гуртожитку вивчає проблему мешканця, який в ньому перебуває та вживає необхідних заходів щодо ефективного її подолання. При чому, робота соціального педагога, як правило, здійснюється у такій послідовності:

- визначення проблеми вихованця, шляхом вивчення його потенціалу і ресурсів соціального оточення, розробка індивідуального плану роботи з клієнтом.

- адаптація клієнтів до умов проживання у соціальному гуртожитку. Обговорення планових адаптаційних заходів з клієнтом, допомога у підвищенні мотивації і особистої відповідальності.

- безпосереднє надання соціальних послуг.

- закріплення засвоєних навичок. В разі виписки вихованців із соціального гуртожитку, проведення соціального інспектування умов їх проживання. Основний етап – безпосереднє надання різних видів соціальних послуг, а саме, робота з проблемою, вимагає від соціального педагога системи дій, спрямованих на :

– подолання особистих чинників, що заважають соціальній адаптації вихованців;

– сприяння закріпленню у вихованців гуртожитку мотивації до законослухняної поведінки;

– усунення негативних чинників соціального середовища, що ускладнюють соціальну адаптацію молоді, позбавленої батьківського піклування, та негативно впливають на формування особистості та її поведінки;

– сприяння розвитку позитивних особистісних якостей, оволодіння вміннями, необхідними для подолання проблем і задоволення потреб;

– інтегрування дитини в соціально-позитивне середовище;

– сприяння створенню соціальних умов, необхідних для повноцінної життєдіяльності молоді, позбавленої батьківського піклування.

Діяльність фахівців соціального гуртожитку в комплексі повинна бути спрямована на реалізацію таких основних видів роботи: соціально-педагогічна діагностика й консультування; соціально-профілактична робота; соціальне виховання та корекційно-розвивальна діяльність.

Діяльність фахівця соціального гуртожитку передбачає також

посередництво між освітніми установами, сім'ями, трудовими колективами, громадськістю, організацію їх взаємодії, об'єднання зусиль з метою створення в соціальному середовищі умов для всебічної адаптації неповнолітніх та молоді; залучення до співпраці по вирішенню проблем зазначеної категорії клієнтів різних установ, громадських організацій, творчих спілок, окремих громадян; що сприятиме отриманню вихованцями соціального гуртожитку соціальних послуг в інших закладах.

Соціально-педагогічна діагностика й консультування мають на меті виявляти динаміку соціогенезу особистості, визначати причини його порушення. Для нього здійснюється вивчення особливостей соціальної адаптації вихованців, виявляються групи соціального ризику. Ґрунтуючись на дослідженні інтересів, здібностей і нахилів осіб, складається індивідуальна карта соціального розвитку. Важливою складовою у цьому напрямку є діагностика спілкування вихованця з дорослими та однолітками, а також виявлення причин неуспішності в оволодінні соціально-побутовими вміннями й навичками.

В межах своєї компетентності, соціальний педагог гуртожитку вивчає проблему мешканця, який в ньому перебуває та вживає необхідних заходів щодо ефективного її подолання.

Соціально-профілактична робота передбачає запобігання можливим порушенням у соціальному розвитку молоді, позбавленої батьківського піклування, створення умов для повноцінного особистісного становлення. З цією метою розробляються та реалізуються програми профілактики психічного напруження та нервових зривів у таких осіб; створюється сприятливий соціально-психологічний клімат.

Чимало уваги приділяється налагодженню доброзичливих стосунків з членами сім'ї та із запобігання конфліктним ситуаціям. Окремо планується робота щодо адаптації вихованців у широкому соціальному оточенні. За потребою проводяться психолого-педагогічні консилиуми з аналізом соціальної ситуації розвитку та виробленням комплексу заходів для надання допомоги

особі спеціалістами. Профілактики потребують такі шкідливі звички, як алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, проституція, паразитичний спосіб життя.

Як показує практика, одного фахівця, навіть на 20 вихованців соціального гуртожитку, недостатньо, що обумовлюється специфікою психологічного розвитку мешканців закладу, а також великою кількістю проблем дітей-сиріт, та молоді, позбавленої батьківського піклування.

В разі необхідності соціальний педагог захищає осіб-сиріт та молодих людей, позбавлених батьківського піклування, від будь-яких форм фізичного або психологічного насильства, пропагує здоровий спосіб життя, запобігає вживанню ними алкоголю, наркотиків, іншим шкідливим звичкам, займається профілактикою правопорушень неповнолітніх, соціально-педагогічною реабілітацією дезадаптованих та педагогічно занедбаних вихованців.

Безпосередня взаємодія працівників закладу та вихованців соціальних гуртожитків посідає особливе місце в процесі соціалізації молоді, позбавленої батьківського піклування.

Соціально-педагогічна робота має базуватися на формуванні захищеності, у результаті цього забезпечується максимальна самостійність вихованців соціальних гуртожитків.

Для того, щоб надати допомогу дитині – сироті чи дитині, позбавленої батьківського піклування, зменшити вплив складного процесу соціалізації, потрібно ґрунтуватися на доцільні технології роботи спеціалістів соціального гуртожитку. Ці технології повинні бути спрямовані на виховання в дитини бажання до самоствердження, розвиток власних можливостей у сфері спілкування з навколишнім середовищем, нові соціальні очікування, готовність дитини до засвоєння нових видів діяльності, бажання принести користь своєю діяльністю для інших людей, потребу в отриманні певної посади в суспільстві та ін. Важливо зробити різноманітними форми та умови соціального життя дитини-сироти, а конкретніше: сприяти створенню такої ситуації соціального розвитку, яке максимально буде розширювати та поглиблювати процес соціалізації особистості в трьох основних галузях: самопізнанні, спілкуванні,

діяльності.

Під час діяльності відбуватиметься розширення видів праці, з якими молода людина має справу, визначати її орієнтацію в системі кожного виду діяльності, розуміння особливостей та суті коопераційної діяльності.

Під час спілкуванні бути засобом самореалізації особистості, залучати до культури суспільства, поєднувати індивіда із соціумом, впливати на формування і прояв здібностей.

Під час самосвідомості відбуватиметься формування образу «Я концепції», усвідомлення своєї приналежності до соціуму, власних соціальних ролей, систем соціальної орієнтації.

Специфіка проживання у соціальному гуртожитку зумовлюється тим, що для вихованців соціальних гуртожитків найближчим соціальним оточенням виступає штучно створений колектив, що впливає на становлення та розвиток кожного з його членів. Саме тому, фахівці соціальних гуртожитків під час реалізації основних завдань діяльності закладу повинні враховувати особливості створеного мікросоціуму та взаємовідносини вихованців установи; а також сприяти успішному спілкуванню в колективі, усвідомленню важливості безконфліктного спілкування, відповідальної поведінки, формувати здатність реально оцінювати свої комунікативні якості та вміння; націлювати вихованців на ефективне розв'язання та вирішення конфліктних ситуацій тощо.

Ще один важливий фактор соціалізації дітей – сиріт під час проживання в соціального гуртожитку - це створення виховного соціального середовища, яке виступає обов'язковою та необхідною умовою соціалізації особистості.

Саме налагоджений взаємозв'язок суспільних організацій та мешканців соціального гуртожитку займає важливе місце в процесі соціалізації молоді, позбавленої батьківського піклування.

Як один з можливих варіантів взаємозв'язку із соціумом М. Астоянц запропонував залучити мешканців соціального гуртожитку до соціально корисної, волонтерської діяльності. Вона спрямована на цілі, які виходять за

групові межі. Ця діяльність має орієнтацію одночасно й на процес, і на результат та сприяє формуванню навичок позитивного спілкування й громадської позиції молодой людини.

На початковому етапі цієї діяльності мотиви її учасників були індивідуального характеру або спрямовані на групу, то пізніше, протягом діяльності, вони стають більш широко соціальними, спрямованими на інших людей. Особистість формується під час діяльності, і саме волонтерська діяльність визначає світогляд молодой людини, її ставлення до праці, до себе та інших. У діяльності, яка може бути корисна суспільству формується соціально відповідальна поведінка.

Тому, М. Астоянц запропонував залучати вихованців соціального гуртожитку до діяльності волонтерських організацій. Новизна його підходу полягає в тому, що молода людина починає почувати себе важливою, а не бездіяльнісною. Тепер вона може надавати допомогу іншому, а отже, змінюється її соціальна роль із пасивної в соціально активну.

Молода людина, яка позбавлена батьківського піклування, зазвичай, охоче проявляє бажання до спільної діяльності, яке пов'язане із не задоволеною потребою в спілкуванні. Надання дітям – сиротам можливості самореалізації в соціально корисній діяльності дозволяє спрямувати їх на активність у позитивне русло.

Умовою успішності процесу соціалізації виступає поступове включення молоді, позбавленої батьківського піклування в діяльність уже функціонуючих суспільних організацій. Взаємодія волонтерів, які проживають в благополучних сім'ях та молоді, позбавленої батьківського піклування, дає можливість організувати продуктивне спілкування та здобуття нової та цінної інформації про сімейне життя у неформальній обстановці.

Окрім здійснення суспільно корисної діяльності, ще одним важливим компонентом успішної соціалізації молоді, позбавленої батьківського піклування, є залучення вихованців до самостійного проведення занять у малих групах, із своїми однолітками: проведення бесід, тренінгів, дискусій, протягом

яких вони отримують більше інформації один про одного, набувають навичок безконфліктного спілкування, формують позитивну «Я-концепцію».

Створення соціальних закладів дозволяє забезпечувати виконання державних завдань щодо подолання наслідків сімейного неблагополуччя безпритульності, бездоглядності, жебрацтва, соціального сирітства, насильства в сім'ї та жорстокого поводження з дітьми, поширення правопорушень та злочинності серед неповнолітніх та молоді, руйнації моральних та духовних цінностей, алкогольної та наркотичної залежності.

Доказом ефективності процесу соціалізації вихованців закладу є реалізація фахівцями соціальних гуртожитків «Програми центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді з соціальної адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з числа учнів старших та випускних класів інтернатних закладів, шкіл соціальної реабілітації та осіб з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», розробленої колективом авторів.

Метою «Програми...» є підготовка дітей-сиріт та молоді, позбавленої батьківського піклування, до самостійного життя шляхом формування необхідних теоретичних та практичних навичок і знань (з основ та механізмів застосування положень чинного законодавства щодо питань забезпечення особистих прав; вирішення складних питань, що виникають при пошуках житла; успішного спілкування; виходу з конфліктних ситуацій; налагодження контактів з оточуючими; формування самостійного та відповідального прийняття рішень; проведення дозвілля, а також набуття практичних навичок спілкування; ведення безпечного способу життя; репродуктивного здоров'я; планування сім'ї; психологічних аспектів подружнього життя та культури сексуальних відносин; усвідомленого батьківства; ведення домашнього господарства, формування домашнього бюджету; професійної кар'єри тощо).

Крім того, успішність процесу соціалізації залежить від систематичності взаємодії фахівців закладу із вихованцями гуртожитку. У зв'язку з цим робота в соціальному гуртожитку планується на рік, місяць, тиждень та відображена в

перспективному, календарних та місячних планах. Для кожного мешканця гуртожитку соціальним педагогом складається індивідуальний план роботи із врахуванням особистих психологічних, педагогічних, матеріальних проблем.

Велика увага звертається на планування та проведення бесід, лекцій, тренінгів, діагностичного мінімуму, перегляду відео матеріалів та організацію змістовного дозвілля. Тематика лекцій різноманітна: “Профілактика вірусних захворювань”, “Закон і підліток”, “Проти наркоманії всім світом”, “Профілактика шкідливих звичок”, “Гігієна харчування”, “Захищаємо себе від небезпеки”, “Молодь обирає здоровий спосіб життя”, “Молодь обирає конструктивний конфлікт”, “Як зробити свій вільний час змістовним”, “Смерть і безсмертя”, “Щастя в житті”, “Я і мої потреби”, “Погляд у майбутнє. Що нас чекає?”, “Пізнай самого себе”, “Твоя мета життя”, “Добро та істина”, “Чоловік та жінка”, “Щаслива сім’я”, “Що означає бути сучасним” тощо.

Підготовку до сімейного життя бажано організувати так, щоб у вихованців вироблялися навички ведення домашнього господарства, надання першої медичної допомоги, організації дозвілля. Фахівці соціального гуртожитку мають формувати у вихованців почуття любові та дружби, а на їхній основі – готовність до взаємодопомоги. Необхідно поглиблювати демократичні стосунки в колективі та ін.

На сьогоднішній день кожна розвинена держава має потребу у фахівцях, які професійно допомагають всім незахищеним верствам населення вирішувати проблеми, які виникають у їхньому повсякденному житті. Соціальні педагоги займаються не лише наданням послуг населенню, але й на законодавчому рівні допомагають у розробці документів, які виражають інтереси різних верств населення.

Соціальний педагог у гуртожитку — це спеціаліст з соціальної роботи, який реалізує конкретні функції соціальної допомоги, соціальної підтримки, супроводу та контролю молоді, яка проживає у закладі соціального обслуговування. Здійснюючи аналіз соціально-педагогічної діяльності соціального педагога соціального гуртожитку, зазначимо, що основна його

мета полягає у сприянні адаптації та позитивній соціалізації молодшої людини, позбавленої батьківського піклування, шляхом допомоги у засвоєнні соціальних норм та цінностей, створенні умов для психологічного комфорту та безпеки мешканців гуртожитку.

Відповідно до видів і змісту соціальних послуг, визначених у Законі України «Про соціальні послуги», соціальний педагог закладу здійснює свою професійну діяльність *за такими напрямками:*

➤ **Соціально-побутова допомога.** З метою набуття чи підтримки соціально-побутових навичок та навичок самообслуговування соціальний педагог створює умови та надає можливість самостійно готувати їжу прибирати кімнату, а також інші приміщення загального користування – кухню, ванну та туалетну кімнату, кімнати для занять; організовує навчання у плануванні витрат бюджету, приготуванні їжі, прибиранні, пранні, прасуванні, догляду за житлом, тощо.

➤ **Соціально-психологічна підтримка** - розвиток вміння брати на себе відповідальність та усвідомлювати значення і наслідки своїх вчинків; формування впевненості в собі та позитивної самооцінки; набуття навичок планування власного майбутнього.

➤ **Допомога у навчанні, працевлаштуванні** - організовує індивідуальні та групові екскурсії, візити на підприємства, в установи, організації, зустрічі з представниками різних видів професій; забезпечує підтримку під час навчання та/або працевлаштування з метою уникнення втрати місця навчання та/або робочого місця.

➤ **Соціально-правова допомога** – надає допомогу отримувачу послуг у складанні офіційних документів; здійснює захист прав та інтересів отримувача послуг у різних установах, організаціях, службах, закладах.

➤ **Допомога у підтримці, розвитку стосунків з соціальним оточенням** - здійснює збір інформації про соціальне оточення отримувача, особливо про значимих для нього людей, в тому числі їх контактної інформації; проводить зустрічі з особами, які належать до

соціального оточення, особливо з рідними та значимими людьми

➤ ***Підтримка молоді після виходу з гуртожитку.***

Слід зазначити, що будь-яка діяльність фахівця соціального гуртожитку базується також на особистих прикладах поваги до гідності особистості, правди, справедливості, доброти, гуманізму; що має на меті виховання поваги до культурно-національних, духовних, історичних цінностей України, дбайливе ставлення до навколишнього середовища.

Торкаючись питання функціональних обов'язків соціального педагога у реальній практиці, можна зробити висновок, що фахівець соціального гуртожитку найчастіше реалізує **такі професійні функції:**

1. Охоронно-захисну, успішне виконання якої вимагає від соціального педагога:

– свідомого вибору та реалізації правового механізму захисту прав й інтересів дітей-сиріт та молоді, позбавленої батьківського піклування;

– сформованої сфери повноцінних правових знань міжнародного та національного законодавства щодо захисту і підтримки означеної категорії осіб;

– знань правового механізму професійної діяльності та вмінь реалізувати його на практиці;

– постійного підвищення рівня власної правової культури;

– наявності чіткого уявлення про необхідність організації правового виховання дітей-сиріт та молоді, позбавленої батьківського піклування, що сприятиме вдосконаленню правової культури кожного вихованця .

2. Організаційно-посередницьку, яка передбачає наявність у соціального педагога комунікативних здібностей та високого рівня оволодіння професійною методикою педагогічної взаємодії, що складається з таких основних елементів:

– уміння вдумливо проводити аналіз життя і вчинків вихованців, педагогічних ситуацій, їх виховних результатів;

– знання основних методів, видів і форм педагогічної взаємодії, а також умов їх ефективного застосування;

– володіння набором соціальних знань і навичок з прийомів практичної діяльності.

3. Соціально-терапевтичну, виконання якої залежить від:

– наукового педагогічного мислення (дозволяє правильно орієнтуватися у складних педагогічних ситуаціях, швидко визначати основне педагогічне завдання, використовувати можливості мікросередовища та спонукати вихованців соціального гуртожитку до самовиховання, самовдосконалення);

– високої педагогічної освіченості та психологічного чуття (допомагає з'ясувати причини окремих ситуацій соціального розвитку вихованців, розуміти особливості їх поведінки в різних ситуаціях);

– педагогічного такту й педагогічної етики (сприяє доброзичливим стосункам з дітьми-сиротами та молоддю, позбавленою батьківського піклування);

– розвинених організаторських здібностей (дозволяють залучити всіх мешканців гуртожитку та педагогічний колектив до формування культури життєвого самовизначення вихованців);

– методики та стилю виховання (застосування своєрідних прийомів та методів роботи, заснованих на власному досвіді та зумовлених власною індивідуальністю);

– здатності активно впливати на мешканця закладу;

– від комунікативних умінь соціального педагога (управляти своєю поведінкою, бути уважним, спостережливим, вміння розуміти психологічний стан вихованця за зовнішніми ознаками, уміння вербальної та невербальної взаємодії з мешканцями соціального гуртожитку);

– готовності до педагогічної творчості, від уміння імпровізувати (змінювати свою поведінку залежно від середовища, ситуації);

– рефлексивних вмінь (усвідомлювати істинні мотиви своєї діяльності,

відмежовувати власні труднощі і проблеми від труднощів і проблем вихованців соціального гуртожитку, передбачати й оцінювати наслідки власних ціннісних впливів на мешканців закладу).

Діяльність соціального педагога соціального гуртожитку передбачає також посередництво між освітніми установами, сім'ями, трудовими колективами, громадськістю, організацію їх взаємодії, об'єднання зусиль з метою створення в соціальному середовищі умов для всебічної адаптації неповнолітніх та молоді; залучення до співпраці по вирішенню проблем зазначеної категорії клієнтів різних установ, громадських організацій, творчих спілок, окремих громадян; що сприятиме отриманню вихованцями соціального гуртожитку соціальних послуг в інших закладах.

Постійна зміна контингенту мешканців закладу ускладнює психологічну адаптацію новоприбульця до вже існуючого соціального середовища та представників середовища до новачка. Врахування цієї особливості передбачає завчасне попередження та підготовку молоді до можливих змін складу колективу, а також роботу соціального педагога по створенню сприятливих умов входження новачка у створене середовище закладу.

З метою дослідження стосунків мешканців соціального гуртожитку пропонуємо реалізацію тривалого спілкування осіб закладу, організацію приватних зустрічей та бесід із членами соціального середовища, визначення лідера та аутсайдера в групі і, на цій основі, формування подальшої програми впливу на вихованців закладу. Соціальному педагогу треба пам'ятати, що від характеру взаємовідносин, що складуться між представниками мікросередовища залежить ефективність подальшого впливу самого середовища на процес соціалізації кожного мешканця гуртожитку. Саме тому фахівець повинен домагатися теплих, довірливих стосунків між вихованцями всередині групи та спрямовувати свою діяльність на формування безконфліктних відносин між спеціалістами та створеним соціальним середовищем. За цієї умови соціальне середовище дасть змогу особистості самовизначитися, самоствердитися, виявити свої здібності, талант, тобто якості

суто індивідуального характеру.

Вихованець соціального гуртожитку зможе порівнювати свої дії та вчинки, можливості з поведінкою інших у процесі спільної діяльності і на цій основі удосконалювати свої індивідуальні якості, засвоюючи елементи життєвого та соціального досвіду.

Соціальний педагог, основним призначенням якого виступає допомога у озброєнні вихованцями соціальних навичок самостійного життя поза установами інтернатного типу, має пам'ятати, що успішність цього процесу залежить насамперед від усвідомлення педагогом простої істини: «виховання – це легка справа, коли вона робиться без нервів, на основі здорового, спокійного, нормального, розумового і веселого життя» .

Крім того, соціальний педагог має, по-перше, орієнтуватися на позитив у поведінці та характері молодшої людини, бачити у мешканцеві все найкраще, яке виступає тим зерном, що в подальшому формує віру у сили молодшої людини та її здатність до позитивних змін; по-друге, пам'ятати, що робота з особами закладу передбачає вплив, виходячи не з конкретного поганого вчинку та орієнтації на сферу негативних якостей, а із знання сутності індивіда та впливу на більш глибокі мотиви і перспективи формування особистості; по-третє, враховувати висновки педагогів та психологів-науковців, що головними чинниками формування мешканця соціального гуртожитку виступають сфери діяльності, спілкування та самосвідомості, кожна з яких потребує втручання та корекції.

Так, у сфері діяльності соціальний педагог має орієнтуватися на збільшення різноманітності видів праці мешканців та їх орієнтацію в системі кожного виду, формувати розуміння суті та особливостей групової діяльності; у сфері спілкування, що є засобом для самореалізації особистості, поєднувати індивіда із соціумом залучати до культури суспільства, впливати на прояв і розвиток здібностей; у сфері самосвідомості здійснювати формування образу власного «Я», усвідомлення приналежності до суспільних груп, власних соціальних ролей та систем соціальної орієнтації.

Отже, аналіз діяльності соціального педагога соціального гуртожитку дає можливість торкнутися особистісної сфери фахівців, як визначальної характеристики професіограми спеціаліста закладу та зрозуміти, що успішність реалізації цього процесу залежить від ефективної діяльності соціального педагога, мотиваційної готовності та його особистісних характеристик, кожна з яких, за умови дотримання всіх вимог, принципів, правил й норм є визначальним та системотворчим компонентом успішної соціалізації молоді, що проживає в умовах соціального гуртожитку.

Таким чином, у відповідності із основною метою й завданнями діяльності соціального гуртожитку, правомірно стверджувати, що вся система роботи соціального педагога даного закладу покликана створювати необхідні умови для успішної соціалізації молодої людини та спрямована на допомогу особистості вижити в складному та нестабільному суспільному житті, перейняти досвід попередніх поколінь, зрозуміти своє покликання, визначити своє місце в суспільстві, самостійно знайти шляхи найефективнішого самовизначення в ньому.

Висновки до II розділу

Одним з таких інноваційних закладів підтримки дітей в постінтернатний період став соціальний гуртожиток для дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування. Це заклад тимчасового влаштування дітей-сиріт, вони можуть там перебувати лише протягом 3 років. Там проживають діти цієї категорії віком 15 - 18 років та 18 - 23 роки.

На базі цього закладу дітям надаються послуги юридичного, психологічного, соціально - педагогічного характеру, які підвищують рівень адаптованості цієї категорії дітей.

Одним зі спеціалістів, хто надає такі послуги дітям – це є соціальний педагог. Він займається діагностикою дітей-сиріт та осіб з їх числа, виділяє

проблеми та труднощі, з якими стикаються діти, а також розробляє план роботи для усунення різноманітних негативних явищ та проявів в житті вихованців закладу.

Діяльність соціального гуртожитку для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування регламентується в законі «Про затвердження Типового положення про соціальний гуртожиток для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування». В ньому можна знайти, види послуг, що надаються дітям, принципи роботи закладу, перелік документів, які необхідні для зарахування до закладу, яким категоріям дітей можуть бути надані послуги.

РОЗДІЛ ІІІ. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ СОЦІАЛЬНОМУ ПЕДАГОГУ, ЯКИЙ ПРАЦЮЄ З ДІТЬМИ-СИРОТАМИ В УМОВАХ ПОСТІНТЕРНАТНОГО ЗАКЛАДУ

2.1 Діагностика рівня соціальної адаптованості дітей-сиріт.

Ми провели діагностику дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування за анкетною «Рівень соціальної адаптації» (Додаток А). Базою для проведення дослідження став Комунальний заклад «Обласний соціальний гуртожиток для дітей-сиріт та дітей-позбавлених батьківського піклування» Чернігівської обласної ради. Метою її проведення було визначення актуального рівня соціальної адаптації вихованців соціального гуртожитку.

Загальна кількість дітей, що брали участь в анкетуванні – 18. З них 6 дітей-сиріт віком 15-18 років, та 12 осіб з їх числа віком 18-23 роки.

В анкеті було запропоновано 12 питань, кожне з яких мало 3 варіанти відповідей. Після проведення анкетування ми займались математичною обробкою відповідей. Після аналізу отриманих даних, ми отримали такі результати дослідження: 6 з 18 вихованців соціального гуртожитку (34% опитаних) мають середній рівень соціальної адаптації, а решта 12 вихованців (64% опитаних) мають низький рівень соціальної адаптації.

Таким чином, ми можемо стверджувати, що актуальний рівень соціальної адаптації опитуваних на перший погляд лише на середньому рівні, що може бути перешкодою для успішної соціалізації такої дитини в суспільстві. В опитуваних недостатня кількість засвоєних знань, умінь та навичок для повноцінного, самостійного життя. Але завдяки роботі соціального педагога таку ситуацію покращити шляхом проведення різноманітних форм та методів роботи для соціальної адаптації дітей.

На нашу думку, ми отримали такі результати дослідження, бо незважаючи на те, що в інтернатних закладах проводилась робота з соціальної

адаптації дітей-сиріт, вони в силу якихось обставин не змогли повністю закріпити задані їм знання. Тому є дуже доречним і актуальним продовження роботи соціального педагога з цього питання.

Для поглиблення знань про стан соціальної адаптації дітей-сиріт, ми провели ще одну методику, а саме: анкету для визначення соціально-психологічного портрету дитини-сироти (Додаток Б).

Анкета складається з 5 запитань, які стосуються характеристики побутових умов, соціально – психологічних та соціальних особливостей дітей-сиріт в постінтернатний період. За допомогою анкетування були отримані дані щодо психологічного та соціального стану вихованців соціального гуртожитку. На питання про майбутні плани на життя діти – сироти відповіли таким чином.(див. табл. №1)

Таблиця №1. Які ти маєш плани на найближче майбутнє?

Плани на майбутнє	Кількість відповідей	Кількість (%)
Продовжити навчання у ВНЗ	13	72
Отримати професію і знайти роботу	4	22
Створити сім'ю	1	6

Більшість з вихованців обрали варіант продовження навчання у ВНЗ, причиною такого вибору може бути пільгові умови навчання у ВНЗ для дітей-сиріт та надання місця для проживання, що дає змогу не думати вихованцям про можливі проблеми з пошуком житла у разі вибору професійної діяльності. Лише 22 % дітей-сиріт та осіб з їх числа бажають отримати професію і знайти роботу, такий вибір може бути пов'язаний з тим, що під час навчання діти знаходяться на повному забезпеченні державою, а під час професійної діяльності мають самостійно вирішувати проблеми матеріального плану. Тільки 6 % вихованців відповіли, що бажають створити сім'ю, така відповідь може бути причиною того, що більшість дітей, ще не встигли як слід соціалізуватись

тому не поспішають створювати власну родину.

На друге питання, яке стосується причин вибору професії вихованці відповіли таким чином (див. табл. №2)

Таблиця № 2. На які фактори при виборі професії ти звертаєш увагу?

Мотивація вибору професії	Кількість відповідей	Кількість (%)
Висока зарплатня	3	17
Престиж	3	17
Комфортні умови праці	6	33
Постійний гарантований прибуток	2	11
Відсутність вибору	4	22

За цими даними можна стверджувати, що для більшості дітей важливим при виборі професії є комфортні умови праці та відсутність вибору. Вибір комфортних умов праці може бути в пріоритеті, оскільки діти – сироти бояться нестабільності умов суспільства та є неадаптованими до змін. Обмеженість у виборі професії є також важливою, бо роботодавці, зазвичай, не хочуть брати дітей-сиріт та осіб з їх числа через те, що їм економічно не вигідно забезпечувати умови для цієї категорії. Висока зарплатня та престижність професії мають однаковий рівень важливості для вихованців і становлять 17 %.

Наступне питання стосувалось труднощів, з якими стикаються діти – сироти в житті.(див. табл. №3)

За отриманими відповідями, можна сказати, що для половини всіх досліджуваних актуальною проблемою є відсутність житла, це може бути обґрунтоване тим, що держава не має можливості забезпечити соціальним житлом всіх дітей-сиріт, тому вони мають роками чекати черги на квартиру або самостійно займатися пошуком житла. Важливість можливості одержання освіти є на одному рівні з відсутністю грошей і становлять 17 % від всіх отриманих відповідей.

Таблиця №3. З якими труднощами ви стикаєтесь в повсякденному житті?

Труднощі в житті	Кількість відповідей	Кількість (%)
Можливість одержання освіти	3	17
Стосунки з родичами	1	6
Незадовільний стан здоров'я	1	6
Відсутність житла	10	54
Відсутність грошей	3	17

Проблеми з одержанням освіти є тому, не завжди діти – сироти мають високий рівень знань. Щодо проблеми відсутності грошей, то, зазвичай, вихованці нерозумно витрачають отриману матеріальну допомогу від держави, тому їм часто не вистачає коштів на нагальні потреби. Відповідно до результатів діти – сироти не мають багато проблем у стосунках с родичами та станом свого здоров'я і відповіді становлять по 6 відсотків від загальних. Згідно з відповідями, труднощів у спілкуванні з друзями та несаможитності у побуті не було виявлено.

Наступне питання стосувалося проведення вільного часу вихованцями соціального гуртожитку. Ми отримали такі результати(див табл. №4).

Таблиця № 4. Що ви любите робити у вільний час?

Сфери дозвілля	Кількість відповідей	Кількість (%)
Спілкуватися з іншими людьми	10	55
Дивитися телевізор, користуватись мережею «Інтернет»	3	17
Читати	1	6
Займатись спортом	4	22

За результатами опитування перше місце проведення вільного часу

посідає спілкування, наступним є заняття спортом, такі відповіді можуть бути зумовлені закритістю інтернатних закладів, тому дітям не вистачає спілкування з оточуючими. Зацікавленість у спорті може бути зумовлена доступністю різноманітного спортивного інвентарю в інтернатних закладах і вироблення звички вести спортивний спосіб життя. Діти – сироти надають перевагу телевізору та інтернету, аніж читанню книжок. Вихованці не обрали варіанти відвідування театрів, кіно, музеїв та походи на дискотеку та клуби.

Також досліджуваним було задано питання щодо бачення свого майбутнього життя (див. табл. № 5).

Таблиця №5. Що ви думаєте про своє майбутнє?

Плани на майбутнє	Кількість відповідей	Кількість (%)
Впевнен(-а), що все буде добре	10	55
Не зовсім впевнен(-а), що все буде благополучно	2	11
Складно сказати	3	17
Вважаю, що мені буде непросто з'являться багато труднощів	1	6
Нічого хорошого від майбутнього не очікую	2	11

За результатами анкети суб'єктивне бачення майбутнього самостійного життя виглядає таким чином: більшість дітей впевнені, що в майбутньому житті в них все буде гаразд, такі відповіді можуть ґрунтуватись на низькому рівні відповідальності за своє життя. Більшість відповідей орієнтовані на успішність самостійного життя, а не на його невдачу. Деякі студенти мають труднощі у відповіді на запитання стосовно їх подальшого життя.

Таким чином, ми можемо стверджувати, що визначили поточний стан соціальної адаптованості вихованців соціального гуртожитку. І після вивчення

літератури з цього питання, ми можемо сказати, що рівень пристосування до навколишнього середовища залежить від адаптованості в професійній сфері, розвитку комунікативних можливостей особистості, а також від психологічних факторів людини. Тому для поглибленого вивчення дітей-сиріт на базі соціального гуртожитку, ми вирішили провести діагностику рівня організаторських та комунікативних здібностей особистості, застосувавши при цьому тест "Діагностика комунікативних і організаторських схильностей (КОС-2)" (Додаток В). Цей тест складається з 40 питань, опитувані мають відповісти на них «+» або « - » в залежності від того, чи властиві для них такі твердження.

Результати дослідження зображені в таблицях №6, №7.

Таблиця №6. Рівень організаторських здібностей вихованців соціального гуртожитку

Рівень організаторських здібностей	Кількість дітей	Кількість у відсотках
Дуже низький рівень	5	28%
Низький рівень	9	50%
Середній рівень	4	22%

Таблиця №7. Рівень комунікативних здібностей вихованців соціального гуртожитку

Рівень комунікативних здібностей	Кількість дітей	Кількість у відсотках
Дуже низький рівень	4	22%
Низький рівень	9	50%
Середній рівень	5	28%

За такими показниками можна стверджувати, що ніхто з опитуваних не досягли високого рівня розвитку досліджуваних нами здібностей, лише чверть з

дітей-сиріт мають середній рівень організаторських та комунікативних нахилів. Середній рівень означає, що діти – сироти мають бажання спілкуватись з іншими, мають організаторські навички, але ці показники є ситуативними і не стійкими, тому потребують доопрацювання з соціальним педагогом. Велика кількість вихованців мають низький та дуже низький рівень таких нахилів. Такий показник говорить про те, що вихованці не бажають виходити на контакт з іншими людьми і мають труднощі у встановленні бажаних відносин з іншими людьми. Вони люблять бути на самоті, оскільки в нових компаніях чи колективах почувають себе не комфортно. Зазвичай, такі люди безініціативні, бояться приймати самостійні рішення, не вміють відстоювати свою думку, болісно переживають образи. Дітям – сиротам, які мають такі показники буде дуже складно адаптуватись у житті без сторонньої допомоги, тому спільна робота з соціальним педагогом для подолання комунікативних бар'єрів, на нашу думку, є обов'язковою.

Отже, провівши діагностику рівня адаптованості та рівня організаторських і комунікативних здібностей вихованців соціального гуртожитку у м. Ніжин, ми можемо зробити такий висновок, що ці показники у більшості дітей на низькому та середньому рівні, що може стати перешкодою для їх успішного подальшого процесу соціалізації в самостійному житті. Оскільки соціальний гуртожиток є закладом лише тимчасового перебування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, то ми рекомендуємо провести систему заходів, які будуть спрямовані на подолання комунікативної дезадаптації вихованців закладу відповідно до терміну їх виходу з гуртожитку. Ці заходи можуть бути як індивідуальної, так і групової форми проведення.

2.2 Програма на допомогу соціальному педагогу щодо підвищення рівня комунікативних умінь дітей – сиріт в умовах постінтернатного закладу.

Ми з'ясували, що важливим компонентом адаптації є розвиток комунікативної сфери особистості, тому вирішили дослідити рівень комунікативних навичок вихованців соціального гуртожитку.

Актуальність проблеми. Випускники інтернатних закладів потребують особливої уваги з боку спеціалістів, які надають соціальну та психологічну підтримки. Можна впевнено стверджувати, що результати соціальної адаптованості дітей в системі інтернатних закладів, значно нижче ніж в сімейних формах влаштування. Обмеженість інтернатної системи полягає у:

- відсутності міжособистісних стосунків на рівні «батьки-дитина»;
- групове проживання та відсутність індивідуального простору;
- обмеженості зв'язків дитини з широким соціальним середовищем;
- повному побутовому обслуговуванні дитини, що призводить до її тотальної несамостійності у найпростіших побутових справах та ін.

Мета: забезпечення підтримки у соціальній адаптації випускників закладів інтернатного типу.

Завдання:

1. Діагностика актуальних адаптаційних можливостей та комунікативних вмінь.
2. Актуалізація та розвиток комунікативно – організаторських вмінь та здібностей.
3. Створення умов для розвитку адаптаційного потенціалу.
4. Проведення заходів для підвищення рівня комунікативних здібностей.

Цільова аудиторія: вихованці соціального гуртожитку (діти – сироти та особи з їх числа віком 15-23 роки).

Етапи проведення програми дітей-сиріт в умовах соціального гуртожитку.

I. Підготовчий:

- а) вивчення нормативних документів, літературних джерел;
- б) підготовка інструментарію дослідження;
- в) підготовка учасників моніторингових досліджень.

II. Практичний:

- а) проведення мікродосліджень;
- б) аналіз отриманих даних.

III. Підсумковий етап.

- а) розробка методичних рекомендацій;
- б) розробка корекційних заходів

На підготовчому етапі ми ознайомились з літературою з проблеми адаптації дітей-сиріт та можливості покращення її соціалізації та соціальної адаптації після перебування в інтернатних закладах. Після цього ми підготували анкети та інші методики для дослідження рівня соціальної адаптованості вихованців. Потім ми перейшли до, безпосередньо, практичної діяльності, перед проведенням досліджень було проведено інструктаж вихованців щодо цього питання. Всім опитуваним був наданий роздатковий матеріал. Після проведення дослідження ми отримали такі результати: рівень комунікативних здібностей та соціальної адаптації у більшості опитуваних на низькому рівні.

Тому ми пропонуємо соціальному педагогу провести ряд заходів, які будуть сприяти покращенню вищесказані показників. Матеріали пропонованих нами заходів зазначені у додатку Г і додатку Г. Система заходів для подолання низького рівня комунікації складається зі вступної бесіди на тему : «Спілкування в повсякденному житті» та чотирьох тренінгових занять, які присвячені: самооцінці, мові тіла, емоціям та поведінці людини в різних ситуаціях, вирішенню складних ситуацій.

Ціль цих занять передбачає:

- формування адекватної самооцінки та стресостійності дітей-сиріт;
- розвинути впевненість у спілкуванні з різними людьми;
- розвинути вміння контролювати свій емоційний стан
- свідомий вибір власної поведінки під час спілкування.

Під час проведення тренінгів діти – сироти залучаються до різних видів роботи: слухають міні – лекції, виконують різні вправи, розігрують ситуації.

Програма співвідноситься до рівня розвитку вихованця та є спрямованою на роботу з проблемами, які актуальні на цей час. Проте, щоб не навантажувати вихованців великою кількістю інформації, не відбивати бажання до нових знань та не відволікати від навчальної або професійної діяльності, програма розрахована на одне заняття в тиждень, таким чином буде тривати 5 тижнів.

Доречним також може бути проведення вечорів запитань та відповідей з тем, які будуть цікаві для дітей-сиріт. Для того, щоб уникнути дискомфорту для вихованців під час пропонування бажаної теми, можна залишити скриньку на видному місці і запропонувати анонімно покласти туди листочки з темами чи питаннями, які будуть цікаві для дітей-сиріт. Також, на нашу думку, гарною є ідея для залучення всіх дітей до спільної діяльності, оскільки саме в груповій роботі вони зможуть якнайкраще розвинути навички спілкування.

Окрім групових форм діяльності (тренінгів, лекцій) можна застосовувати індивідуальні бесіди для закріплення результатів групових занять. Оскільки переваги та недоліки є в обох формах виховної роботи, тому доречніше було б використовувати їх обидві.

Робота з формування навичок є спільною діяльністю дитини-сироти та соціального педагога, вихованець має бути зацікавлений у процесі діяльності та брати активну участь в ній.

Оскільки соціальний педагог є одним з не багатьох людей, яким довіряють діти – сироти в соціальному гуртожитку, він автоматично стає прикладом для наслідування у спілкуванні, тому він має бути власником високих комунікативних вмінь.

Висновки до III розділу

На нашу думку теоретичного обґрунтування проблеми було недостатньо, тому ми вирішили підкріпити її практичною діяльністю.

Таким чином, ми провели діагностування загального рівня соціальної адаптації дітей – сиріт та осіб, з їх числа на базі комунального закладу «Обласний соціальний гуртожиток для дітей-сиріт та дітей-позбавлених батьківського піклування» Чернігівської обласної ради. Для проведення ми використали анкету «Рівень соціальної адаптації випускників», анкету для визначення соціально – психологічного портрету дитини-сироти та тест "Діагностика комунікативних і організаторських схильностей». Вибірка становила 18 осіб.

Після завершення діагностики ми виявили, що у більшості дітей низький рівень адаптаційних можливостей. Велика кількість дітей (78 %) мають низький рівень комунікативних та організаторських здібностей. Причиною може слугувати закритість інтернатних закладів, як попереднє місце проживання дітей; невелика кількість соціальних контактів, які б могли сприяти розвитку даних характеристик; недостатня робота спеціалістів закладів інтернатного типу та соціального гуртожитку, у підготовці до самостійного життя; малий термін перебування в соціальному гуртожитку.

Тому для покращення обраних нами показників, ми створили програму для поліпшення адаптації дітей в умовах соціального гуртожитку. Вона складається зі вступної бесіди та 4 тренінгових занять для вивчення особливостей спілкування в повсякденному житті.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Відповідно до мети та завдань, що були поставлені в нашій магістерській роботі ми дійшли наступних висновків:

1. На основі аналізу науково – педагогічної літератури з проблеми дослідження, ми можемо стверджувати, що питання соціалізації дітей – сиріт у своїх наукових роботах розглядали велика кількість вчених, таких як: І. Дубровіна, В. Мухіна, Н. Толстих та інші. Науковці визначили роль та вплив інституційного виховання. Також були розглянуті особливості психо – емоційного, особистісного, професійного та комунікативного розвитку випускників інтернатних закладів. На основі наукової літератури ми визначили основні характеристики дітей – сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

2. Розкрито сутність понять «соціалізація» і «соціальна адаптація», визначено особливості соціалізації незахищених верств населення, таких як діти – сироти. Також розглянуті певні особливості соціалізації випускників інтернатних закладів, які відрізняються від соціалізації та соціальної адаптації дітей, що проживають в родинному середовищі. Охарактеризовано ключові проблеми дітей – сиріт, з якими вони стикаються після закінчення інтернатних закладів.

3. На основі аналізу змісту вітчизняних нормативно-правових актів з питань соціального захисту і соціальної допомоги випускникам інтернатних закладів узагальнено, що на законодавчому рівні держава робить все можливе, щоб забезпечити підтримку та допомогу дітям – сиротам, які проживають в умовах постінтернатного закладу: держава створила низку законів для забезпечення дітям – сиротам соціальних гарантій. Але не завжди те, що має документальне підтвердження, має місце бути в реальному житті. Наприклад, відповідно до законодавства, держава надає безкоштовно житло дітям – сиротам після періоду перебування в інтернаті, але у зв'язку з малою

кількістю соціального будівництва, соціальних квартир просто не вистачає на кількість дітей, які їх потребують.

4. Провівши дослідження соціальної адаптації та комунікативних і організаторських здібностей у дітей – сиріт та осіб, з їх числа на базі комунального закладу "Обласний соціальний гуртожиток для дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування" Чернігівської обласної ради, ми виявили низькі показники з досліджуваних проблем. Це свідчить про те, що випускники інтернатних закладів не підготовлені до самостійного, дорослого життя в суспільстві. Вони не вміють знаходити спільну мову з різними людьми, оскільки в них був обмежений досвід у соціальних контактах під час перебування в інтернатних закладах.

5. З метою оптимізації процесу соціалізації дітей – сиріт, що проживають в умовах постінтернатного закладу, розроблено програму на допомогу соціальному педагогу щодо підвищення рівня комунікативних вмінь дітей – сиріт. Програмою передбачено використання методу тренінгу, який буде сприяти не тільки індивідуальній роботі з кожним вихованцем, а і включення їх у групову діяльність.

Результати нашого дослідження не вичерпують усіх аспектів даної проблеми. У подальшому необхідно звернути увагу на розробку та впровадження нових прикладних соціально-психологічних технологій роботи із вихованцями соціальних гуртожитків, які будуть сприяти успішному входженню дітей – сиріт, що проживають в умовах постінтернатних закладів, в суспільство. Доречним вважаємо перейняття досвіду роботи зарубіжних країн щодо проблеми соціалізації молоді, позбавленої батьківського піклування в постінтернатний період.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Артющкіна Л.М. Полянничко А.О. Специфіка професійної діяльності соціального педагога загальноосвітньої школи-інтернату для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування / Л.М. Артющкіна, О.А. Полянничко // Практична психологія та соціальна робота. – 2004, № 2. – С. 42-47
2. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / О. В. Безпалько — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 208 с. С.17-18.
3. Біла О.О. Інтегрований курс соціально-педагогічної теорії та практики / Біла О.О., Богданова І.М., Паскаль О.В., за ред. І.М. Богданової. – Одеса: Пальміра, 2008. – 338с.
4. Ващенко О. Педагог для успішного виховання. Про готовність до формування життєвої компетентності / О. Ващенко // Шкільний світ. – 2006, № 45. – С. 4-6
5. Вихованці інтернатів про себе і своє життя / Балакірева О.М., Яременко О.О., Дудар Н.П., О.М. Балакірева, О.О. Яременко, Н.П. Дудар та ін. – К.: Український ін-т соц. дослідж., 2000. – 134с.
6. Волинець Л. Соціальні проблеми дитинства в сучасній Україні / Л. Волинець // Національна безпека і оборона. – 2001. – № 3 – С. 34 – 38.
7. Волинець Л.С. Соціальне сирітство в Україні: експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування / Л. С. Волинець, Н. М. Комарова, О. Г. Антонова-Турченко та ін.. – К. : ДЦСМ, 1998. – 120 с. 7.
8. Дементьева І. Діти, потребують державної допомоги і підтримки // Соціальна педагогіка. - 2003. № 3. -С.69-72.
9. Диагностика коммуникативных и организаторских склонностей (КОС-2) / Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. – М., 2002.

С.263-265.

10. Доннік М.С. Вихованці соціального гуртожитку як об'єкт дослідження / Доннік М.С. // Наукові записки. серія: педагогічні науки. – 2009, № 107/1. – С. 158-166

11. Доннік М.С. Значення соціального середовища в процесі становлення вихованців соціального гуртожитку / Доннік М.С. // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2010, № 1. – С. 36-43

12. Доннік М.С. Соціальний гуртожиток як провідний інститут соціалізації молоді, позбавленої батьківського піклування / М.С. Доннік // Збірник наукових праць інституту психології ім. Г.С. Костюка. Проблеми загальної та педагогічної психології, т. XII, ч. 1, 2009. – С. 197-208

13. Доннік М.С. Соціальний педагог як провідний фахівець соціального гуртожитку / М.С. Доннік // Наукові записки. серія: педагогічні науки. – 2009, вип. № 88. – С. 92-96

14. Дрозд О. Робота соціального педагога ПТНЗ з дітьми-сиротами / О.І. Дрозд // Актуальні проблеми соціальної сфери : [збірник наукових робіт викладачів і студентів / за заг. ред. Н.П. Павлик]. – Житомир : Вид-во Житомирського державного університету імені Івана Франка, 2013. – С. 19-20.

15. Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України // Соціальна політика і соціальна робота. – 2003, № 1. – С. 18-21

16. Жигайло Н.І. Соціальна педагогіка: [Навч. Посібник] / Н.І. Жигайло – Львів: Новий Світ, 2007. – 256с.

17. Закон України “Про житловий фонд соціального призначення” від 12.01.2006 року № 3334-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006, № 19-20. – С. 720-735

18. Закон України “Про соціальні послуги” від 19.06.2003 № 966-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003, № 45 – С. 25-28

19. Закон України Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, № 6,

ст.147[Електронний ресурс] – Режим доступу:
<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2342-15/sp:wide>

20. Закон України Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей. від 07.02.2007. [Електронний ресурс] – Режим доступу:<https://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80/paran7>.

21. Закон України Про охорону дитинства Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 30, ст.142 [Електронний ресурс] – Режим доступу:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.

22. Закон України Про прожитковий мінімум Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, № 38, ст.348. [Електронний ресурс] – Режим доступу:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14>.

23. Закон України Про професійну (професійно-технічну) освіту Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, № 32, ст. 215. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103/98-%D0%B2%D1%80>.

24. Збірник нормативно-правових актів з питань діяльності спеціалізованих закладів і формувань у сфері соціальної підтримки сім'ї, дітей та молоді / Леонтьєва Л.Є., Вакуленко О.В. / Л.Є. Леонтьєва, О.В. Вакуленко – К.: Державний інститут розвитку сім'ї та молоді, 2007. – 280с.

25. Іванченко А.В. / А.В. Іванченко Соціалізація та соціальне виховання / Іванченко А.В., Сбруєва А.А., Дікова-Фаворська О.М. – Житомир: «Україна», 2006. – 216с.

26. Карнаух Л. Соціальне середовище як чинник соціалізації дітей дошкільного віку в реаліях сьогодення / Л. Карнаух // Соц. педагогіка: теорія та практика. – 2008, № 1. – С. 4-8

27. Кашук А.В. Организационно-педагогические условия социализации студенческой молодежи в современном воспитательном пространстве: дис.канд. пед. наук: 13.00.05 / А.В. Кашук. – Новосибирск, Весь, 2002. – 180с.

28. Ковалева А.И. Концепция социализации молодежи: норма, отклонения, социализационная траектория / А.И. Ковалева // Социс. – 2003,

№ 1. – С. 109-115

29. Коваленко О. О. Соціальне сирітство як соціокультурний феномен : дис. к.соціол.н. : 22.00.03 / О. О. Коваленко; НАН України ; Ін-т соціології. – К., 2006. – 212 с

30. Коваль Л. Г., Соціальна педагогіка. / Коваль Л. Г., Зверева І. Д., Хлеб'як С. Р. – К.: ІЗМН, 1997. – 392 с.

31. Коваль Л.Г. Соціальна педагогіка. Соціальна робота: навч. посіб. / Коваль Л.Г., Зверева І.Д., Хлеб'як С.Г. – К.: ІЗМН, 1997. – 392с.

32. Коджаспирова Г.М. / Г.М. Коджаспирова Педагогический словарь: для студ. высш. сред. пед. учеб. Заведений / Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. – М.: «Академия», 2000. – 176с.

33. Конституція України від 28 червня 1996 р. (Витяг) // Збірник нормативно – правових актів у сфері захисту прав дітей. – К.,2003. – С.15.

34. Кравченко Т.В. Особистість і соціальне середовище: проблеми взаємодії / Т.В. Кравченко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. пр. – Житомир: «Волинь», 2003, Кн. І. – С. 132-137

35. Лукашевич Л.П. Соціалізація. Виховні механізми і технології: навч.-метод. посіб. / Л.П. Лукашевич. – К.: ІЗМН, 1998. – 112с.

36. Москаленко В.В. Культурно-діяльнісна концепція соціалізації особистості / В.В. Москаленко, В.Т. Циба // Педагогіка і психологія. – 1995, – № 3, С. 137-139

37. Наказ Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді від 26.11.07р. № 61 «Про затвердження Інструкції з обліку роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, віком від 15 до 18 років, а також особами з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 18 до 23 років, які перебувають у соціальних гуртожитках» / Організаційно-методичне забезпечення діяльності закладів соціального обслуговування. Соціальний гуртожиток // Інформація і право. – 2007, № 4. – С. 113-145

38. Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту № 1965

від 09.09.2005 р. “Про затвердження Етичного кодексу спеціалістів із соціальної роботи України” // <http://zakon.nau.ua/>

39. Наказ Порядку затвердження взаємодії центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та управлінь (відділів) освіти щодо підготовки до самостійного життя дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з числа учнів старших та випускних класів інтернатних закладів і шкіл соціальної реабілітації. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1186-07?lang=ru>.

40. Наказ Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги соціальної інтеграції випускників інтернатних закладів (установ) від 26.09.2016 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1367-16/ed20160926/sp:max20>.

41. Наточій А.М. До проблеми формування відповідальності у вихованців загальноосвітньої школи-інтернату / А.М. Наточій // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка. – Полтава, 2005, Вип. 6 (45). – С. 58-65

42. Овчарова Р.В. / Р.В. Овчарова Справочная книга социального педагога. – М.: ТЦ Сфера, 2002. – 480с.

43. Овчиннікова М.М. Концепція соціальної адаптації дітей-сиріт в умовах школи-інтернату / М.М. Овчиннікова // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2008, № 3. – С. 33-38

44. Олиференко Л.Я. Социально-педагогическая поддержка детей группы риска: учеб. пособ. для студ. высш. пед. завед. / Олиференко Л.Я., Шульга Т.И., Дементьева И. Ф. – М.: “Академия”, 2002. – 256с.

45. Орбан-Лембрик Л.Е. / Л.Е. ОрбанЛембрик Соціальна психологія: посібник. – К.: Академвидав, 2003. – 448с.

46. Парыгин Е. Д. Научно- техническая революция и личность. Социально- психологические проблемы. –М.: Политиздат, 1978.

47. Постанова “Про внесення змін до закону України “Про соціальне становище та розвиток молоді в Україні ” // Урядовий кур’єр. – 2004, 2 грудня.

– С. 4-7

48. Постанова від 17 жовтня 2007 р. Про затвердження Державної цільової соціальної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1242-2007-%D0%BF>.

49. Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866 Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF>

50. Постанова Про затвердження Типового положення про соціальний гуртожиток для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування // <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/878-2005-%D0%BF>

51. Про затвердження Положення про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: [Електронний ресурс]: Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Міністерство соціальної політики України, 2012р. (Наказ № 995/557 від 10.09.2012 р.). – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1629-12>)

52. Проведення комплексної оцінки потреб дитини в інтернатному закладі / За заг. ред. О. Карагоніної. – К., Знання, 2006. – 131с.

53. Соляник М.Г. Особливості роботи соціального педагога в соціальному гуртожитку / М.Г. Соляник // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія № 11 Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління: Зб. Наукові праці. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. – Випуск 5. (Частина II) – С. 223-226

54. Соціальна адаптація дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб з їх числа: посібник до тренінгового курсу з підготовки спеціалістів центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. – К.: Держсоцслужба, 2008. – 240 с.

55. Соціальна педагогіка. 5-те вид. перероб. та доп. Підручник./ За ред.

Капської А. Й.– К.: Центр учбової літератури, 2011 – 488 с. С.5-6

56. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / За заг. ред. проф. І.Д. Зверєвої. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 336с.

57. Соціальний гуртожиток для дітей-сиріт – сходинка до самостійного життя / Департамент комунікацій влади та громадськості Секретаріату Кабінету Міністрів України // Урядовий портал. – 2007. – С. 116-121

58. Терновець О. М. Соціальне сирітство як предмет міждисциплінарного дослідження / О. М. Терновець // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2012. – № 5 (240). – Ч. I. – С. 61.

59. Троценко Н.Є. Ресурсне забезпечення спеціалістів соціальної сфери / Н.Є. Троценко // Педагогічний альманах: зб. наук. ст. / редкол. В.В. Кузьменко. Херсон: РПО, 2009. – 345с.

60. Удовенко Ю.М. Вплив несприятливих умов соціалізації на психічний розвиток дитини: дис... канд. психол. наук: 19.00.05 / Удовенко Ю.М. - К., Академія, 2007. - 260с.

61. Указ Президента України Про питання щодо забезпечення реалізації прав дітей в Україні. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1163/2011>.

62. Філософський словник / за ред. В.І. Шинкарука. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800с.

63. Цимбалюк І. М. Психологія спілкування : [навчальний посібник] / І. М. Цимбалюк. – К. : ВД «Професіонал», 2004. – 304 с.

ДОДАТКИ

Анкета «Рівень соціальної адаптації випускників» (Додаток А)

1. Яке ти приймеш рішення, якщо опинишся в ситуації безробіття?
 - А) будеш сам активно шукати роботу;
 - Б) будеш чекати на пропозиції друзів;
 - В) будеш чекати, що тебе влаштують батьки.

2. Що тебе приваблює більше при самовизначенні в своїй діяльності?
 - А) робити те, що подобається;
 - Б) робити те, до чого здатний;
 - В) робити те, що треба родині, суспільству, Батьківщині;

3. Що тобі більше подобається ?
 - А) робити те, що дає більший заробіток;
 - Б) працювати для задоволення своїх пізнавальних потреб;
 - В) працювати для розвитку своїх трудових умінь.

4. Чи здатний ти змінити сферу, вид діяльності або спеціальність для забезпечення засобів існування?
 - А) так; Б) ні; В) не знаю.

5. Чи підеш ти на компроміс для збереження ділових стосунків?
 - А) так; Б) ні; В) не знаю.

6. Чи витримаєш ти несправедливість до себе для збереження свого місця роботи?
 - А) так; Б) ні; В) не знаю.

7. Чи будеш ти шукати вихід у «безвихідній» ситуації?
 - А) так; Б) ні; В) не знаю.

8. Чи завжди ти завершуєш справу, досягаєш результатів праці?
 - А) так; Б) ні; В) не завжди

9. Чи вибивають тебе труднощі з життєвої колії ?

А) так; Б) ні; В) не знаю.

10. Чи здатний ти продовжувати партнерські стосунки з людьми, перед котрими ти винний, або котрі винні перед тобою ?

А) так; Б) ні; В) не знаю.

11. Чи погодишся ти на тимчасову роботу, яка тобі не подобається, з перспективою надання бажаної роботи, якщо термін тимчасової роботи не обумовлений ?

А) так; Б) ні; В) не знаю.

12. Чи зможеш ти працювати на підприємстві, де є порушення мікроклімату в колективі, але висока зарплата?

А) так; Б) ні; В) не знаю.

Ключ для тлумачення результатів:

А – 2 бали	А – 2 бали
Б – 1 бал	Б – 0 балів
В – 0 балів	В – 1 бал
А – 0 балів	А – 0 балів
Б – 1 бал	Б – 2 бали
В – 2 бали	В – 1 бал
А – 2 бали	А – 2 бали
Б – 0 балів	Б – 0 балів
В – 1 балів	В – 1 бал
А – 2 бали	А – 2 бали
Б – 0 балів	Б – 0 балів
В – 1 бал	В – 1 бал
А – 2 бали	А – 2 бали
Б – 0 балів	Б – 0 балів
В – 1 бал	В – 1 бал
А – 2 бали	А – 2 бали
Б – 0 балів	Б – 0 балів

В – 1 бал	В – 1 бал
-----------	-----------

Для розрахунку результатів треба додати всі отримані бали.

Загальна можлива кількість балів за відповіді на питання анкети — 24 (P).

Загальна кількість набраних балів при відповіді на питання анкети — p.

Рівень соціальної адаптації $K_{соц} = p / P = p / 24$.

При $0 < K < 0,5$ або $0,5$ — низький рівень соціальної адаптації;

$0,5 < K < 0,8$ або $0,8$ — середній рівень соціальної адаптації;

$0,8 < K < 1$ або 1 — високий рівень соціальної адаптації;

Анкета для визначення соціально – психологічного портрету дитини-сироти (Додаток Б)

1. Які ти маєш плани на найближче майбутнє?

- а) продовжити навчання у ВНЗ
- б) отримати професію і знайти роботу
- в) створити сім'ю
- г) пожити в своє задоволення
- г) знайти шлях швидкого заробітку

2. На які фактори при виборі професії ти звертаєш увагу?

- а) висока зарплатня
- б) престиж
- в) комфортні умови праці
- г) постійний гарантований прибуток
- г) відсутність вибору

3. З якими труднощами ви стикаєтесь в повсякденному житті?

- а) можливість одержання освіти
- б) стосунки з родичами
- в) стосунки з друзями
- г) незадовільний стан здоров'я
- г) низька самостійність у побуті

- д) відсутність житла
- е) відсутність грошей

4. Що ви любите робити у вільний час?

- а) спілкуватися з іншими людьми
- б) відвідувати театри, музеї, кіно
- в) дивитися телевізор, користуватись мережею «Інтернет»
- г) читати
- г) ходити на дискотеки, в клуби
- д) займатись спортом

5. Що ви думаєте про своє майбутнє?

- а) впевнений(-а), що все буде добре;
- б) не зовсім впевнений(-а), що все буде благополучно;
- в) складно сказати;
- г) вважаю, що мені буде непросто, з'являться багато труднощів;
- г) нічого хорошого від майбутнього не очікую.

Питання тесту "Діагностика комунікативних і організаторських схильностей (КОС-2)"(Додаток В)

Методика визначення комунікативних і організаторських схильностей містить 40 питань. На кожне питання слід відповісти «так» (+) або «ні» (-). Якщо вам важко у виборі відповіді, необхідно все-таки обрати між двома альтернативами. Час на виконання: 10-15 хвилин.

1. Чи є у вас прагнення до вивчення людей і знайомств з різними людьми?
2. Чи подобається вам займатися громадською роботою?
3. Чи довго вас турбує почуття образи, завданої вам ким-небудь з ваших товаришів?
4. Чи завжди вам важко орієнтуватися в критичній ситуації?
5. Чи багато у вас друзів, з якими ви постійно спілкуєтесь?

6. Чи часто вам вдається схилити більшість своїх товаришів до прийняття ними вашої думки?
7. Чи вірно, що вам приємніше і простіше проводити час за книгами або за яким-небудь іншим заняттям, ніж з людьми?
8. Якщо виникли перешкоди у здійсненні ваших намірів, чи легко вам відмовитися від своїх намірів?
9. Чи легко ви встановлюєте контакти з людьми, які старші за вас за віком?
10. Чи любите ви придумувати або організовувати зі своїми товаришами різні ігри та розваги?
11. Чи важко вам включитися в нові для вас компанії (колективи)?
12. Чи часто ви відкладаєте на потім справи, які потрібно виконати сьогодні?
13. Чи легко вам вдається встановлювати контакти та спілкуватися з незнайомими людьми?
14. Чи прагнете ви домогтися того, щоб ваші товариші діяли відповідно до вашої думки?
15. Чи важко ви освоюєтеся в новому колективі?
16. Чи правда, що у вас не буває конфліктів з товаришами через невиконання ними своїх обіцянок, зобов'язань, обов'язків?
17. Чи прагнете ви при нагоді познайомитися і поговорити з новою людиною?
18. Чи часто при вирішенні важливих справ ви приймаєте ініціативу на себе?
19. Чи дратують вас навколишні люди та чи хочеться вам побути на самоті?
20. Чи правда, що ви погано орієнтуєтеся в незнайомій для вас обстановці?
21. Чи подобається вам постійно знаходитися серед людей?
22. Чи виникає у вас роздратування, якщо вам не вдається закінчити

розпочату справу?

23. Чи відчуваєте ви незадоволення, якщо доводиться проявити ініціативу, щоб познайомитися з новою людиною?

24. Чи правда, що ви втомлюєтеся від частого спілкування з товаришами?

25. Чи любите ви брати участь у колективних іграх?

26. Чи часто ви проявляєте ініціативу при вирішенні питань, які зачіпають інтереси ваших товаришів?

27. Чи правда, що ви відчуваєте себе невпевнено серед незнайомих людей?

28. Чи правда, що ви рідко прагнете довести свою правоту?

29. Чи вважаєте ви, що вам не становить особливих труднощів внести пожвавлення в малознайому групу?

30. Чи приймаєте ви участь у громадській роботі в школі (у навчальному закладі, на виробництві)?

31. Чи прагнете ви обмежити коло своїх знайомих?

32. Чи вірно, що ви не прагнете відстоювати свою думку або рішення, якщо воно не відразу було прийнято товаришами?

33. Чи відчуваєте ви себе невимушено, потрапивши в незнайомий колектив?

34. Чи охоче ви приступаєте до організації різних заходів для своїх товаришів?

35. Чи правда, що ви не відчуваєте себе досить упевненим і спокійним, коли доводиться говорити що-небудь великій групі людей?

36. Чи часто ви спізнюєтеся на ділові зустрічі, побачення?

37. Чи правда, що у вас багато друзів?

38. Чи часто ви опиняєтеся в центрі уваги своїх товаришів?

39. Чи часто ви стривожені і відчуваєте незручність при спілкуванні з малознайомими людьми?

40. Чи правда, що ви не дуже впевнено почуваете себе в оточенні великої групи своїх товаришів?

Ключ до тесту

Комунікативні схильності визначають ключові відповіді на наступні питання:

(+) Так 1, 5, 9, 13, 17, 21, 25, 29, 33, 37

(-) Ні 3, 7, 11, 15, 19, 23, 27, 31, 35, 39

Організаторські схильності визначають ключові відповіді на наступні питання:

(+) Так 2, 6, 10, 14, 18, 22, 26, 30, 34, 38

(-) Ні 4, 8, 12, 16, 20, 24, 28, 32, 36, 40

Обробка результатів тесту

Максимальна кількість балів окремо по кожному параметру - 20. Підраховуються бали окремо за комунікативними та окремо за організаторськими схильностям за допомогою ключа для обробки даних «КОС-2».

За кожну відповідь «так» або «ні» для висловлювань, які збігаються із зазначеними в ключі окремо за відповідними схильностям, приписується один бал. Експериментально встановлено п'ять рівнів комунікативних і організаторських схильностей. Зразок розподілу балів за цими рівнями показано нижче.

Рівні комунікативних і організаторських схильностей

Сума балів 1-4 – рівень дуже низький.

Сума балів 5-8 – рівень низький.

Сума балів 9-12 – рівень середній.

Сума балів 13-16 – рівень високий.

Сума балів 17-20 – рівень найвищий.

Сума балів 1-4 говорить про низький рівень прояву комунікативних і організаторських схильностей.

Сума балів 5-8 говорить про комунікативні та організаторські схильності на рівні нижче середнього. Такі люди не прагнуть до спілкування, вважають за краще проводити час наодинці з собою. У новій компанії або колективі відчують себе скуто. Зазнають труднощів у встановленні контактів з людьми. Не відстоюють свою думку, важко переживають образи. Рідко виявляють

ініціативу, уникають прийняття самостійних рішень.

Сума балів 9-12 характеризує середній рівень прояву комунікативних та організаторських схильностей. Такі особистості прагнуть до контактів з людьми, відстоюють своє, однак потенціал їх схильностей не відрізняється високою стійкістю. Потрібно подальша виховна робота з формування та розвитку цих якостей особистості.

Сума балів 13-16 свідчить про високий рівень прояву комунікативних та організаторських схильностей піддослідних. Люди не губляться у нових обставинах, швидко знаходять друзів, прагнуть розширити коло своїх знайомих, допомагають близьким і друзям, проявляють ініціативу в спілкуванні, здатні приймати рішення в складних, нестандартних ситуаціях.

Сума балів 17-20 – вищий рівень комунікативних та організаторських схильностей. Це свідчить про те, що у таких людей сформована потреба в комунікативній і організаторській діяльності. Вони швидко орієнтуються у важких ситуаціях. Невимушено поводять себе у новому колективі. Ініціативні. Приймають самостійні рішення. Відстоюють свою думку і домагаються прийняття своїх рішень. Люблять організовувати ігри, різні заходи. Наполегливі і натхненні у діяльності.

Бесіда «Спілкування в повсякденному житті» (Додаток Г)

Мета: ознайомити з поняттям, функціями і основними правилами спілкування, створити сприятливі умови для особистісного саморозкриття.

Хід заняття:

1. Привітання.
2. Представлення теми заняття.

Керівник просить учасників дати відповідь на запитання: «Чому одні люди є успішними в житті, мають багато друзів, обіймають престижні посади, вміють вирішувати різні проблеми і, в той же час, не псують стосунки з оточуючими?». З поміж запропонованих варіантів обирається відповідь «тому

що вони вміють спілкуватися». Далі керівник підсумовує: «Усе своє життя ви постійно спілкуєтесь – з батьками, друзями, однокласниками, знайомими, і т.д., а, отже, перебуваєте у величезному інформаційному середовищі. З віком таке середовище буде збільшуватися. Це буде цілий океан з теплими попутними течіями і навіть скарбами, захованими в глибинах, але й, на жаль, міститиме своє підводне каміння. Тому для того, щоб попередити труднощі у взаємостосунках людьми, які вас оточують, ми поговоримо про спілкування».

3. Лекція-бесіда «Спілкування – це теж мистецтво».

Зміст: керівник пропонує учасникам дати відповіді на запитання: Чи погоджуєтесь ви з твердженням «спілкування – це теж мистецтво»? Чи потрібно вчитися спілкуватися? Для чого це потрібно? Що таке спілкування? Для чого ви спілкуєтесь? Що таке ефективне і неефективне спілкування? Які функції виконує спілкування? Яких правил необхідно дотримуватися, спілкуючись з людьми?

Примітка: в ході бесіди керівнику варто підсумовувати відповіді і дозовано повідомляти інформацію по кожному питанню: «На жаль, люди не звикли навчатись ремеслу спілкування. У нашому суспільстві звичними є курси для водіїв чи курси вивчення комп'ютерних програм, однак, такій важливій складовій нашого життя як спілкування відводиться вторинна роль. Ми вчимось спілкуватися в процесі росту і розвитку, але, на жаль, дуже часто цей процес ускладнюється, що в подальшому заважатиме нам нормально адаптуватися (тобто пристосуватися) у суспільстві. Але ж ми усі хочемо бути щасливими і успішними? Для цього ми повинні, в першу чергу, усвідомити важливість уміння правильно спілкуватися і навчитися цьому ремеслу. Спілкування – це складний процес установалення і розвитку контактів між людьми, що виникає через потреби спільної діяльності. Спілкування може бути ефективним і неефективним.

Прикладами неефективного спілкування є базікання (що несе за собою даремну трату часу) або конфлікт чи псування стосунків. Тому для того, щоб наше спілкування приносило не тільки радість, але й користь, ми повинні, в

першу чергу, чітко формулювати цілі нашої комунікації, тобто задавати собі просте запитання: «Для чого я спілкуюсь?». Це, безперечно, впливатиме і на якість спілкування і на вибір нашого оточення. Крім того, важливо розуміти, що ми несемо особисту відповідальність за процес і результат спілкування. Це допоможе нам уникати непорозумінь і конфліктних ситуацій. Виділяють такі основні функції спілкування:

- контактна – встановлення контакту як стану обопільної готовності до прийому і передачі повідомлень;
- інформаційна – обмін повідомленнями, думками, рішеннями, тощо;
- спонукальна – стимуляція активності партнера по спілкуванню для виконання ним тих чи інших дій;
- координаційна – взаємне орієнтування та узгодження дій людей в процесі організації та виконання спільної діяльності;
- функція розуміння – адекватне сприйняття змісту повідомлення, а також розуміння партнерами один одного;
- функція впливу – зміна дій, активності, потреб та уявлень партнера;
- установлення взаємин – усвідомлення та фіксування людиною свого місця в системі рольових, статусних, міжособистісних та інших зв'язків суспільства.

Для того, щоб бути приємним співрозмовником, в першу чергу, звертайтеся до людини на ім'я – кожній людині приємно чути своє ім'я. Обов'язково посміхайтесь! У посмішці, за словами Л. Толстого, міститься те, що являється красою обличчя людини. Будьте ввічливі, не використовуйте русизмів і нецензурних слів. Будьте уважними і дружелюбними.

Тренінг з розвитку комунікативних навичок (Додаток Г)

Мета: розвинути навички ефективного спілкування, активізувати механізми самопізнання і самовираження.

Заняття 1. Самооцінка

Мета: сформулювати адекватну самооцінку.

Хід заняття:

1. Привітання: усі учасники групи беруться за руки і хором вітаються з керівником.

2. Рефлексія попереднього заняття – учасниці пригадують висновки, зроблені на попередньому занятті, далі коментують вправу «Посмішка» (див. заняття «Спілкування в житті людини»).

3. Вправа «Сходинок».

Мета: допомогти учасницям визначити те, що вони хочуть і можуть взяти від тренінгу для вдосконалення своїх комунікативних навичок, сформувані навички планування у досягненні мети.

Хід вправи: керівник оголошує тему тренінгу і далі малює на аркуші «Сходинок комунікативної майстерності», де найнижча сходинка – «низька комунікативна компетенція», найвища – «майстер комунікації» і пропонує учасникам визначити місце, яке вони займають на цих сходах. Всі пишуть на стікерах свої імена і приклеюють їх на відповідні сходинок. Далі за принципом добровільної активності учасники висловлюють свої сподівання від тренінгу («Я чекаю від цього тренінгу...»).

Примітка: по завершенні вправи керівнику варто обговорити з учасниками, для чого проводилася дана вправа. Потрібно наголосити, що висловлення учасницями своїх очікувань допоможе керівнику виявити їхні потреби і, таким чином, забезпечить кращі результати тренінгу.

4. Представлення теми заняття: спочатку керівник задає групі запитання: «Навіщо потрібно вивчати себе, знати свої сильні та слабкі сторони? Чи впливає це на процес спілкування? Що таке самооцінка?». Після короткого обговорення керівник підводить учасників до висновку, що знання своїх особистісних якостей робить людину впевненішою у спілкуванні з оточуючими, і наголошує на тому, що важливе місце в даному процесі належить нормальній здоровій самооцінці.

5. Міні-лекція «Самооцінка людини».

Мета: ознайомити із поняттям самооцінка та самооцінювання.

Зміст: «Самооцінка – це вміння людини оцінити саму себе, свої можливості, здібності, поведінку та своє місце серед інших людей. Від самооцінки залежить розвиток тих чи інших рис особистості (критичність та вимогливість до себе, ставлення до успіхів і невдач, оцінка своїх реальних можливостей, тощо) а, отже, і вміння поводитись серед людей. В основі самооцінювання лежать самокритика і самоаналіз особистості. Самокритика – це здатність бачити себе ніби збоку, вміння об'єктивно оцінювати свої здібності та можливості, піддавати критиці свої помилки і виправляти їх. В основі самокритики лежить критичність розуму, вміння бачити позитивне та негативне в навколишній дійсності. Самоаналіз – це аналіз своїх дій і вчинків, тобто аналіз того, що зроблено, як зроблено, чи можна було зробити краще, хто винен – я, чи хтось інший, – якщо зроблено помилку. Керуйтеся золотим правилом самоаналізу: «Якщо одна людина зробила вам зауваження, слід задуматись, дві – проаналізувати свою поведінку, якщо вас критикують три чотири достойних людини, визнайте, що ви не маєте рації та усувайте свої недоліки». Виділяють три рівні самооцінки – завищена, адекватна (нормальна) і занижена».

Примітка: керівнику доцільно навести приклади неадекватної самооцінки, що проявляється у поведінці людей.

6. Вправа «Який я гарний».

Мета: підвищити позитивний настрій, зняти внутрішні затиски.

Хід вправи: учасники по колу передають дзеркальце дивляться в своє відображення і тричі промовляють «Який я гарний».

Примітка: переважна більшість учасників не може виконати завдання без сміху. Керівнику не варто вимагати від учасниць зосередитись на вправі, а посміятись разом з усіма.

7. Вправа «Якби я був».

Мета: сформувати навички саморозкриття.

Хід вправи: кожний учасник обирає певну річ (морозиво, стіл, сніг, іграшка, книга, тощо) і уявляє себе цією річчю, намагається відчутти її

«характер». Від імені обраної речі учасник розповідає, як він себе відчуває в оточуючому світі, про його клопоти, про його минуле і сучасне. Розповідаючи про випадковий предмет, учасники мимохіть говорять про себе, що в підсумку веде до їх саморозкриття і формування навичок управління власними емоціями.

Примітка: учасники обирають лише ті речі, які є загальнозрозумілими. У випадку, якщо комусь важко вибрати річ, керівник пропонує варіанти.

8. Вправа «Мої якості».

Мета: сформувати навички адекватної самооцінки.

Хід вправи: керівник просить учасників розділити аркуш паперу на дві частини: в одній вони пишуть свої сильні якості, в іншій – слабкі. При бажанні учасники можуть зачитати свої якості. Далі керівник пропонує порівняти кількість сильних і слабких якостей і подумати, чи можна позбутись своїх слабких якостей, і якщо так, то яким чином це можна зробити. Керівнику важливо наголосити, що наявність слабких якостей не свідчить про їх неповноцінність, оскільки усім людям притаманні такі явища, однак, важливим є те, чи присутнє у учасників бажання змінитись. Завжди можна позбутись того, що в собі не подобається, головне – зрозуміти, що саме хочеться в собі змінити, а варіанти як цього досягти, можна знайти завжди.

9. Вправа «Мої досягнення».

Мета: стимулювати до пошуку внутрішнього ресурсу, підвищити самооцінку.

Хід вправи: керівник просить учасників написати на аркуші паперу свої досягнення за останній час. Після виконання вправи аркуші вивішуються, зміст зачитується і обговорюється.

12. Тренерський підсумок.

13. Рефлексія – учасники діляться враженнями, що сподобалось на занятті, а що ні, які нові знання можуть знадобитися в житті.

Заняття 2. Емоції та поведінка

Мета: сформувати навички управління своїм емоційним станом і поведінкою, сформувати навички спільної діяльності.

Хід заняття:

1. Привітання: усі учасники групи беруться за руки і хором вітаються з керівником.

2. Вправа «Настрій».

Мета: створити доброзичливу робочу обстановку.

Хід вправи: учасники по колу висловлюють припущення, який сьогодні настрій у сусіда зліва.

3. Представлення теми заняття. Керівник задає групі запитання: «Чи завжди ваше спілкування з людьми буває успішним і викликає позитивні емоції?». Після короткого обговорення керівник підводить учасників до висновку, що в житті кожної людини трапляються неприємні ситуації, що негативно відбиваються на настрої та поведінці, тому дуже важливим є вміння контролювати свої емоції і гідно себе поводити незалежно від обставин, що склалися.

4. Вправа-активатор «Калейдоскоп».

Мета: сформувані позитивний емоційний стан, створити передумови до усвідомлення своїх внутрішніх і зовнішніх проявів емоційних переживань.

Хід вправи: керівник просить кожну учасницю уявити себе будь-якою частиною тіла. Потім він називає по черзі декілька емоцій і просить їх виразити тими частинами тіла, котрі учасниці вибрали. Після виконання завдання проводиться спільне обговорення: чим і які емоції було легше передати?

Керівник зазначає, що люди під час спілкування виражають свої емоції різними жестами, мімікою і позами тіла, тому почуття легше виразити руками і обличчям, ніж наприклад, животом чи спиною. Ось чому не всі учасники змогли виконати завдання.

5. Вправа «Наші емоції – наші вчинки».

Мета: пояснити залежність вчинків від емоційного стану, сформувані навички управління своєю поведінкою.

Хід вправи: керівник пропонує учасникам продовжити речення:

1. Я сумую, коли...

2. Я злюсь, коли...
3. Мені погано, коли...
4. Я радію, коли...
5. Я спокійна(ий), коли...
6. Мені страшно, коли...
7. Мені подобається, коли...
8. Мені не подобається, коли...
9. Мені добре, коли...

Далі керівник пропонує продовжити заповнені речення наступними фразами: «...і тоді я роблю...».

Після виконання вправи проводиться колективне обговорення: Про що ви думаєте, коли робите той чи інший вчинок? Чи завжди люди думають, коли щось роблять? Чи завжди потрібно подумати перед тим, як щось зробити? Що потрібно зробити, щоб вчасно зупинитись перед тим, як зробити необдуманий вчинок?

6. Вправа «Заморожений».

Мета: розвинути уміння управляти своїм емоційним станом.

Хід вправи: керівник робить короткий вступ: «Тільки що ми з вами дійшли висновку, що перед тим, як зробити певний вчинок, ми повинні подумати. Коли ми задумуємось перед виконанням будь-якої дії, ми керуємо нашим станом, тобто контролюємо його. Але це не завжди вдається. Тож давайте навчимося керувати собою». Далі керівник обирає двох-трьох бажаних на виконання ролі «заморожених». Учасники обирають довільну позу, завдання решти – «розморозити» їх, не торкаючись до них і нічого не говорячи. Можна використовувати лише міміку та жести. Після виконання вправи «заморожені» дають відповіді на запитання: Чи складно було втриматись від сміху? Чи виникало бажання відштовхнути від себе тих, хто «розморозував»?

7. Вправа «Дзеркало».

Мета: навчити учасників емоційно усвідомлювати власну поведінку, знизити напруженість, сформувати довільний контроль.

Хід вправи: учасники стають у дві шеренги обличчям одна до одної, діляться на пари, один – ведучий, другий – «дзеркало». Ведучий дивиться в «дзеркало», а воно «віддзеркалює» усі її рухи. Після завершення учасники міняються ролями, а потім і напарниками.

Після виконання вправи проводиться обговорення: «Чи складно було відображати рухи партнера?».

8. Вправа «Картина двох художників».

Мета: сформувати вміння працювати в парах, розвинути навички спільної діяльності.

Хід вправи: вправа виконується в парах. Учасники, тримаючись за один олівець, не домовляючись, намагаються намалювати будь-яку картинку.

9. Тренерський підсумок.

10. Рефлексія – учасники діляться враженнями, що сподобалось на занятті, а що ні, які нові знання можуть знадобитися в житті.

Заняття 3. Мова тіла

Мета: сформувати навички отримання первинної інформації про співбесідника, виробити упевненість при спілкуванні зі «складним співбесідником».

Хід заняття:

1. Привітання: усі учасники групи беруться за руки і хором вітаються з керівником.

2. Вправа-активатор «Кенгуру».

Мета: забезпечити емоційний розігрів учасників, підвищити позитивний настрій групи.

Хід вправи: серед бажаючих обирається один учасник, якого керівник відводить за межі класу і дає завдання зобразити кенгуру без жодного звуку (мімікою, жестами і т.п.), а усі повинні відгадати тварину. Доки учасник готується, керівник розповідає групі, що зараз «жертва» зображатиме кенгуру,

але усі повинні зробити вигляд, що не можуть відгадати. Потрібно називати будь-яких інших звірів.

3. Мозковий штурм. Керівник пропонує групі дати відповіді на запитання: Що таке невербальне спілкування? Чи можна передати інформацію, не використовуючи мовлення? Чи можуть жести людини викрити її обман? Після мозкового штурму керівник підводить короткий підсумок: «Дослідники стверджують, що людське спілкування лише на 7% являється вербальним (слова і фрази). Решта інформації передається інтонаціями та жестами. Досить часто люди використовують невербальні сигнали замість слів, наприклад, замість того, щоб сказати «так» на запитання, просто посміхаються або кивають головою. Також знання жестів та міміки людини дозволяє передбачити настрої співрозмовника і уникнути, таким чином, небаченого розв'язку подій.

4. Міні-лекція «Пантоміміка».

Мета: ознайомити з загальними особливостями пантоміміки людей, активізувати пізнавальні інтереси.

Зміст: «Пантоміміка – це мова жестів, поз та рухів тіла. Достовірність пантоміміки ґрунтується на тому, що більшість її проявів відбувається на підсвідомому рівні і не контролюється нашою свідомістю, тому доволі часто жести людей можуть не співпадати з їх словами, що свідчить про обман. Знання пантоміміки дозволяє дізнатись більше, ніж говорить співбесідник, наприклад, виявити його невпевненість чи зверхність, оскільки саме жести людини яскраво це демонструють.

Розрізняють декілька основних груп жестів і поз: відкритості (жести рук спрямовані на співбесідника, долоні на мить підняті догори); підозрілості і замкнутості (потирання чола, скронь, підборіддя, намагання прикрити обличчя долонями, відведення погляду очей вбік); захисту (просте схрещення рук на грудях – захисний чи негативний стан співбесідника; кисті схрещених рук обхоплюють плечі – стримування негативної реакції слухача на позицію співбесідника; схрещені на грудях руки з вертикально виставленими великими

пальцями рук – вираження негативного і одночасно зверхнього ставлення до співрозмовника); роздумів та оцінки (спирання щогою на руку – зацікавленість і зосередженість; пощипування перенісся (переважно із закритими очима) – глибока зосередженість і напружені роздуми; почісування підборіддя (цьому жесту відповідають злегка прищурені очі) – процес прийняття рішення; обличчя сперте на долоню, вказівний палець піднятий вздовж щоки – критичне сприйняття співбесідника); сумніву та невпевненості (почісування вказівний пальцем носа); образи (плечі при піднятті, голова опущена); обману (прикривання рота, потирання повік, вух чи швидке, майже непомітне доторкання до носа); незгоди (збирання неіснуючих пилинок з одягу)». По можливості керівник відтворює кожну групу жестів сам або використовує відповідні картки.

5. Вправа «Театр».

Мета: розвинути виразність рухів, розвинути комунікативні навички.

Хід вправи: учасники діляться на дві групи – одна група за допомогою міміки та жестів повинна зобразити ситуацію з життя («У зубного лікаря», «На екзамені», тощо), інша група повинна відгадати, що намагалися показати учасники. Потім групи міняються ролями.

6. Вправа «Мова тіла».

Мета: виробити вміння зображати емоції за допомогою міміки, жестів та несловесної вокалізації.

Хід вправи: тренер пропонує кожній учасниці по черзі вийняти з посудини папірець, на якому вказано, яку емоцію потрібно зобразити за допомогою жестів та міміки (страх, радість, переживання, відчай, сміх, тощо). Після виконання вправи проводиться обговорення, яку емоцію було легше/важче зобразити, які емоції було легше/важче відгадати, як почували себе учасники, коли зображали певні емоції, і т.п.

7. Тренерський підсумок.

8. Рефлексія – учасники діляться враженнями, що сподобалось на занятті, а що ні, які нові знання можуть знадобитися в житті.

Заняття 4. Складні ситуації

Мета: виробити навички усвідомлення причин вибору власної моделі поведінки в різноманітних ситуаціях, сформувані навички визначення власної позиції в складних ситуаціях.

Хід заняття:

1. Привітання: усі учасники групи беруться за руки і хором вітаються з керівником.

2. Вправа-активатор «Крізь стрій».

Мета: розвинути почуття довіри.

Хід вправи: учасники стають у шеренгу, взявшись за руки. Кожен по черзі біжить крізь стрій. Завдання решти: відпустити руки перед тим, хто біжить. Після виконання вправи проводиться обговорення: Наскільки ви довіряєте групі? Які почуття виникали під час виконання вправи? Чи було страшно бігти крізь стрій? Чому? Для чого ми виконували цю вправу?

3. Представлення теми заняття. Керівник задає групі запитання: «Чи можете ви пригадати якусь неприємну ситуацію, яка трапилася з вами за останній час?». За бажанням учасники називають приклади з життя, коли вони, спілкуючись з кимсь, потрапляли у незручні ситуації і розповідають, як вони поводитися себе. Далі керівник підсумовує: «Кожна людина протягом життя потрапляє у складні ситуації і не завжди може знайти правильне рішення. Однак, кожна ситуація є позитивним досвідом, варто лише робити правильні висновки. Адже, як говорить приказка: «Не помиляється лише той, хто нічого не робить». Тому на занятті ми будемо говорити про складні ситуації і навчимося обирати правильні форми поведінки в них. Крім того ми будемо тренувати у собі упевненість як обов'язкову якість успішного комунікатора».

4. Вправа «Розтисни кулак».

Мета: сформувані навички справлятися з проблемною ситуацією не застосовуючи насильницьких методів

Хід вправи: учасники діляться на пари: один учасник стискає кулак, інша – намагається розтиснути пальці за одну хвилину (керівнику варто

попередити учасників, щоб вони, намагаючись розтиснути кулак, не робили партнерам боляче). Потім партнери міняються ролями і розігрують ситуацію знову. Після виконання вправи проводиться обговорення: кому і як вдалося це зробити (силою, проханням, легким погладженням).

5. Вправа «Ніж і масло».

Мета: розвинути уміння долати страх перед неприємними ситуаціями.

Хід вправи: учасники стають в два ряди один навпроти одного і ритмічно піднімають-опускають (не б'ють!) праву руку, як ніж. Кожен учасник по черзі повинен пройти через цю шеренгу і стати в кінці шеренги. Після виконання вправи проводиться обговорення: «Як було легше уникнути удару – продумавши свій шлях чи кинувшись бігти не думаючи?». Учасники повинні усвідомити необхідність планування дій в складних ситуаціях. Примітка: для закріплення інформації можна розповісти наступну казку:

«Дві жаби впали в глечик зі сметаною. Одна жаба борсалась, борсалась, а тоді вирішила, що все дарма і потонула. Інша жаба не переставала борсатись у сметані, і коли вже сили її покидали, вона помітила, що сметана стала гущішою, і врешті решт перетворилась на масло. Жаба зраділа і вистрибнула з глечика». Після казки можна провести коротке обговорення: «Які висновки можна зробити з даної притчі?».

6. Вправа «Так – Ні».

Мета: визначити почуття, котрі виникають в момент відстоювання власної позиції, стимулювати до пошуку невербальних ознак власної впевненої поведінки.

Хід вправи: учасники діляться на пари (партнером члена групи без пари стає керівник). Один учасник говорить слово «так», інший – «ні», їх голоси повинні поступово підвищуватися. Кожен з пари займає зручну для себе позу. Завдання учасників – переконати партнера.

Обговорення: Чи вдалось переконати партнера, не змінюючи позу і не підвищуючи голосу? Якою була поза, чи допомогла вона? Як її сприймав партнер? Як виглядає впевнена людина? Чи можна відмовити людині і при

цьому зберегти з нею хороші стосунки?

Примітка: в ході обговорення керівник може повідомити учасникам наступну інформацію: «Впевнена у собі людина має правильну осанку – легку і завжди пряму, голова при цьому злегка припіднята, а плечі розпрямлені. Натомість самовпевнені люди під час розмови закладають руки за спину і захоплюють зап'ястя (тут варто відмітити, що жести «руки за спиною в замок» свідчать про те, що людина засмучена і намагається себе опанувати). Також показниками самовпевненості і зверхності є пози «руки хаткою» і закладання рук за голову. Для того, щоб з'ясувати причину зверхності співрозмовника треба нахилитись вперед і сказати: «Я бачу, що вам це відомо. Чи не могли б ви дещо уточнити?». Іншим способом «нейтралізації» зверхності є дії для зміни пози співрозмовника – наприклад, прохання переглянути певний документ, – це змусить співрозмовника нахилитись вперед і взяти його в руки.

7. Вправа «Скажи «Ні»».

Мета: сформувати навички вироблення впевненості в ситуаціях, коли треба відмовити.

Хід вправи: перед початком вправи керівник коротко пояснює її значення: «Людина, котра соромиться сказати «ні» являється легкою здобиччю для маніпулятора. Маніпуляція – це приховане управління людиною проти її волі з метою задоволення ініціатором, тобто маніпулятором, власних потреб (це можуть бути як матеріальні, так і психологічні збитки для жертви маніпуляції).

Тому в процесі спілкування важливо вміти впевнено і чітко відстоювати власну позицію. Далі керівник запрошує вийти двох добровольців для розігрування сценки – один учасник буде вимагати певну річ, інший – намагатиметься відмовити. При необхідності можна залучити ще декількох учасників. На розігрування сценки відводиться 5 хвилин, після чого проводиться обговорення: Що було легше – відмовляти чи переконувати? Коли було легше досягти свого, переконуючи чи відмовляючи? Чи допомогли досягти цілі помічники? Чи потрібно в реальному житті залучати когось на допомогу для відстоювання власної позиції?

Примітка: учасникам потрібно обирати такі ситуації, коли важко відмовити.

8. Вправа «Аналіз ситуацій».

Мета: сформувати навички планування дій в складних ситуаціях.

Хід вправи: керівник роздає учасникам картки з певними складними ситуаціями і пропонує їм знайти вихід із них (наприклад: «Тебе обікрали в чужому місті», «Ти застряг у ліфті в сусідському будинку», «Ти заблукала в незнайомому місті», «За тобою увечері слідує незнайомий чоловік», «Твої друзі наполягають, щоб ти поїхав з ними на квартиру святкувати день народження», тощо). На виконання вправи відводиться 5-10 хвилин, після чого учасники презентують власні відповіді. Далі проводиться колективне обговорення, в ході якого розглядаються різні варіанти розв'язання ситуації.

9. Тренерський підсумок.

10. Вправа «Валіза».

Мета: закріпити отримані в ході тренінгу навички, актуалізувати їх цінність.

Хід вправи: керівник оголошує про закінчення тренінгу і пропонує учасницям зібрати валізу того, що вони отримали на заняттях і що хотіли б реалізувати в житті. Завдання виконується на окремих аркушах, після чого передаються керівнику.